

Obsah — Contents — Inhalt

<i>René Kyselý</i> Paleoekonomika lengyelského období a eneolitu Čech a Moravy z pohledu archeozoologie — The Palaeoeconomy of the Bohemian and Moravian Lengyel and Eneolithic Periods from the Perspective of Archaeozoology	5–70
<i>Michal Ernée</i> Jantar v české únětické kultuře – k počátkům jantarové stezky — Bernstein in der böhmischen Aunjetitz-Kultur – zu den Anfängen der Bernsteinstrasse	71–172
<i>Milan Salaš — Marta Dočkalová — Ladislava Horáčková — Ivana Jarošová — Jarmila Nedbalová — Miriam Nývltová Fišáková — Jan Petřík — Martina Roblíčková — Lenka Vargová</i> Mladobronzová kumulace lidských skeletů na Cezavách u Blučiny (okr. Brno-venkov) a její environmentální kontext — Die jungbronzezeitliche Kumulation menschlicher Skelette auf der Anhöhe Cezavy bei Blučina (Landkr. Brno-venkov) im Kontext der Landschaftsgeschichte	173–231
<i>David Vích</i> Kladky – neznámé hradiště na severozápadní Moravě. Možnosti detektorového průzkumu v archeologii — Kladky – eine unbekannte Burganlage in Nordwest-Mähren. Möglichkeiten der Forschung mit dem Metall-detektor in der Archäologie	233–272
<i>Miloslav Chytráček — Alžběta Danielisová — Petr Pokorný — Petr Kočár — René Kyselý — Tomáš Kyncl — Jiří Sádlo — Ladislav Šmejda — Jan Zavřel</i> Vzestupy a pády regionálního mocenského centra. Přehled současného stavu poznání pravěkého opevněného areálu na Vladaři v západních Čechách — Rises and Falls of a Regional Power Center. An Overview of the Current State of Knowledge of the Prehistoric Fortified Area at Vladař in Western Bohemia	273–338
<i>Petr Hrubý — Petr Hejhal — Aleš Hoch — Petr Kočár — Karel Malý — Lenka Macháňová — Libor Petr — Jindřich Štelcl</i> Středověký úpravnický a hornický areál Cvilínek u Černova na Pelhřimovsku — Das mittelalterliche Aufbereitungs- und Bergbauareal Cvilínek bei Černov in der Region Pelhřimov	339–418
Recenze — Reviews — Rezensionen	
<i>O. W. „Bud“ Hampton, Culture of Stone. Sacred and Profane Uses of Stone among the Dani (rec. Petr Květina)</i>	419–420
<i>Ivan Pavlů, Činnosti na neolitickém sídlišti Bylany — Activities on a Neolithic Site of Bylany (rec. Ivana Vostrovská)</i>	421–422
<i>Andreas Hauptmann, The Archaeometallurgy of copper. Evidence from Faynan, Jordan (rec. Martin Moník)</i>	423–424
<i>Martin Oliva, Pravěké hornictví v Krumlovském lese. Vznik a vývoj industriálně-sakrální krajiny na jižní Moravě — Prehistoric mining in the «Krumlovský les» (Southern Moravia). Origin and development of an industrial-sacred landscape. Anthropos 32 /N.S. 24/ (rec. Inna Matejiucová)</i>	424–426
<i>Johannes Müller – Janusz Czebreszuk – Jutta Kneisel (Hrsg.), Bruszczewo II. Ausgrabungen und Forschungen in einer prähistorischen Siedlungskammer Großpolens — Badania mikroregionu osadniczego z terenu Wielkopolski (rec. Michal Ernée)</i>	426–429
<i>Libor Smejtek, Osídlení z doby bronzové v Kněževesi u Prahy — Bronze Age Settlement at Kněževes near Prague (rec. Luboš Jiráň)</i>	429–430
<i>Susanne Sievers, Die Waffen aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 17 (rec. Miloslav Chytráček)</i>	431–434
<i>Michael Meyer, Mardorf 23, Lkr. Marburg-Biedenkopf. Archäologische Studien zur Besiedlung des deutschen Mittelgebirgsraumes in den Jahrhunderten um Christi Geburt. Berliner Archäologische Forschungen 5 (rec. Zdeněk Beneš)</i>	435–438
<i>Torbjörn Brorsson, The Pottery from the Early Medieval Trading Site and Cemetery at Groß Strömkendorf, Lkr. Nordwestmecklenburg. Forschungen zu Groß Strömkendorf – III. Frühmittelalterliche Archäologie zwischen Ostsee und Mittelmeer 1 (rec. Jiří Macháček)</i>	438–440

Paleoekonomika lengyelského období a eneolitu Čech a Moravy z pohledu archeozoologie

The Palaeoeconomy of the Bohemian and Moravian Lengyel and Eneolithic Periods from the Perspective of Archaeozoology

René Kyselý

Předloženo redakci v září 2011, upravená verze v březnu 2012

Práce analyzuje výpověď osteozoologických nálezů z 91 sídlištních lokalit z Čech a Moravy datovaných do lengyelského období a eneolitu (ca 4700/4500–2200 BC). Celkem je analyzováno ca 70 500 nálezů pocházejících z ca 600 kontextů. Na základě komplexně pojatého archeozoologického přístupu – zahrnujícího hodnocení kvantitativního podílu zvířecích druhů, charakteru lovu, věkové struktury domácích stád, patologií, korelační a shlukové analýzy aj. – vyvozuje soudy o ekonomické situaci v tomto časovém úseku. Zvláště se věnuje způsobům tzv. sekundárního využívání zvířat (na mléko, vlnu a práci) a potažmo platnosti Sherrattova modelu „secondary products revolution“. Práce obsahuje i porovnání jednotlivých časových fází a kultur. Prostor je dán i metodickým úvahám a rozborům.

osteologie, paleoekonomika, chov zvířat, lov, sekundární produkty, metodika archeozoologie, Lengyel, eneolit, Sherratt

The work analyses the testimony of osteozoological finds from 91 settlement sites in Bohemia and Moravia dating to the Lengyel and Eneolithic periods (ca. 4700/4500–2200 BC). A total of around 70,500 finds from approximately 600 contexts are analysed. Conclusions on the economic situation in this time period are reached on the basis of a comprehensively conceived archaeozoological approach, including the evaluation of the quantitative shares of animal species, the nature of hunting, the age structure of domestic herds, pathology, correlation and cluster analyses. Special attention is paid to the “secondary” use of animals (for milk, wool, labour) and the validity of the Sherratt “secondary products revolution” model. The work also encompasses a comparison of individual time phases or cultures. Methodological questions and analyses are likewise addressed.

osteology, palaeoeconomy, animal husbandry, hunting, secondary products, archaeozoology method, Lengyel, Chalcolithic (Copper Age), Sherratt

Jantar v české únětické kultuře – k počátkům jantarové stezky

Bernstein in der böhmischen Aunjetitz-Kultur – zu den Anfängen der Bernsteinstrasse

Michal Ernée

Předloženo redakci v září 2011

Z území Čech je ze starší doby bronzové známo ca 4000 jantarových předmětů ze 106 lokalit. Většinu tvoří pohřebiště (82 % lokalit), dále 7 depotů, 5 sídlišť a 7 nejistých nálezů. Na 87 pohřebištích bylo v 304 hrobech nalezeno ca 3600 (90 %) jantar. předmětů. Nejčastěji jde o korále s jednoduchým vrtáním různých tvarů (97,6 %), tvořící převážně součást náhrdelníků. Dále se našly tzv. Schieber nebo Abstandhalter (24 ks z 18 hrobů na 12 pohřebištích), kroužky a disky (14–16 ks z 13 pohřebišť) či knoflík. V jednom případě byl jantar součástí bronzové dýtky s litou rukojetí. Zatím nejbohatší (Mikulovice, č. 1963) obsahoval nejméně 430 jantar. korálů, 6 Bernsteinschieber, 4 bronz. korále, ca 15 mušlí, 2 zlaté náušnice, 3 bronz. jehlice, 5 bronz. náramků a 1 nádobu. Absolutní většinu českých nálezů jantaru datujeme do klasické fáze únětické kultury (ca 2050/2000–1750 BC). Všech ca 100 provedených analýz z 9 lokalit potvrdilo baltský původ jantaru. Největší koncentrace nálezů je ve středních Čechách, v oblasti severozápadně od Prahy. Čechy jsou mnohem bohatší na jantar než všechny sousední oblasti a byly hlavním cílovým územím obchodu s jantarem v celé širší střední Evropě. Pokud můžeme už tehdy mluvit o jantarové stezce, směřovala od polského pobřeží Baltu do Čech. Masový příliv jantaru do Čech náhle končí kolem poloviny 18. století BC, kdy v Čechách končí klasická fáze únětické kultury a v jihovýchodním sousedství se tvoří kulturní komplex Maďarouce-Věteřov. Území Čech ztrácí výsadní postavení a centrum vývoje se přesouvá právě do této oblasti. To dokládají i nálezy jantaru, které mizí z Čech, ale ve větším množství se objevují právě tam. Zásadní změna v distribuci nálezů jantaru dokládá nejen zhroucení dosavadního systému obchodu s jantarem v desetiletích kolem r. 1750 BC, ale i zhroucení celého systému nadregionálních kontaktů, který byl jednou z opor vyspělé civilizace klasické únětické kultury.

jantar, časná doba bronzová, únětická kultura, Čechy, jantarová stezka

Amber in Czech Únětice (Aunjetitz) culture – on the origin of the Amber Route. Approximately 4,000 amber artefacts from a total of 106 sites in Bohemia are known from the Early Bronze Age. The majority of these sites are burial grounds (82 %); the others are comprised of seven deposits, five settlements and seven unidentified finds. Approximately 3,600 (90 %) of the amber artefacts were found in 304 graves at 87 burial sites. Most often these were beads with a simple hole of various shapes (97.6 %), which were typically parts of necklaces. Also found were so-called “Schieber” or “Abstandhalter” (24 artefacts from 18 graves at 12 burial grounds), rings and disks (14–16 artefacts from 13 burial grounds) and a button. In one case the amber was part of a bronze dagger with a cast handle. The richest site yet (Mikulovice, no. 1963) contained at least 430 amber beads, six Bernsteinschieber, four bronze beads, approximately 15 shells, two gold earrings, three bronze pins, five bronze bracelets and one vessel. We date the vast majority of the finds to the classic phase of Aunjetitz culture (ca. 2050/2000–1750 BC). All of the roughly 100 analyses conducted on artefacts from nine sites confirmed the Baltic origin of the amber. The greatest concentration of finds is from central Bohemia, in the area north-west of Prague. Bohemia is far richer in amber than all of the surrounding territories and was the main target area for trade with amber in the broader Central European region. If it is possible to speak of an “Amber Route” that was already in existence at that time, it would have run from the Polish Baltic coast to Bohemia. The massive influx of amber into Bohemia stops abruptly with the end of the classic phase of Aunjetitz culture around the middle of the 18th century BC; the Maďarouce-Věteřov cultural complex then formed to the southeast. Bohemia lost its prominent position, and the centre of development shifted down to the new area. This is also documented by finds of amber, which disappeared in Bohemia and emerged instead in Maďarouce-Věteřov. The fundamental change in the distribution of amber finds documents not only the collapse of the existing system of amber trade in the decades around 1750 BC, but also the breakdown of the entire system of supra-regional contacts – a cornerstone of the advanced civilization of classic Aunjetitz culture.

Amber, Early Bronze Age, Aunjetitz Culture, Bohemia, Amber Route

Mladobronzová kumulace lidských skeletů na Cezavách u Blučiny (okr. Brno-venkov) a její environmentální kontext

Die jungbronzezeitliche Kumulation menschlicher Skelette auf der Anhöhe Cezavy bei Blučina (Landkr. Brno-venkov) im Kontext der Landschaftsgeschichte

Milan Salaš — Marta Dočkalová — Ladislava Horáčková — Ivana Jarošová — Jarmila Nedbalová —
Miriam Nývtová Fišáková — Jan Petřík — Martina Roblíčková — Lenka Vargová

Předloženo redakci v září 2011

Kumulace K7/90 byla odkryta na jihozápadním okraji pánve, oddělující návrší Cezavy od výšiny Výchon. Tento prostor byl až dosud nálezově sterilní, neboť původní povrch z doby bronzové v hloubce 190–200 cm byl překryt akumulací sedimentů z okolních svahů a půdními sesuvy. Na dně pánve docházelo navíc opakovaně ke vzniku vodní plochy, historicky doložené od 17. století jako občasné jezero. Nová ¹⁴C data, získaná ze stratifikovaných ulit vodních plžů, potvrdila nyní existenci jezera také pro starší dobu hradištní a starší dobu bronzovou (2σ 1732–1531 BC). V mladší době bronzové se suchým a teplým klimatem (subboreál) jezero vyschlo, a proto ani odkrytá situace není výsledkem depozice do vody. Fenomémem kumulace s rozměry 170 x 190 cm je pět skeletů mužů ve věku od 20 do 55 let, uložených přes sebe v nerituálních, až anatomicky nepřirozených polohách. Jako intencionální komponenty se vyskytly také části zvířecích těl (tur domácí, kůň domácí) a z říčních teras záměrně přinesené valouny. Minimálně jsou zde zastoupeny artefakty, z nichž jako intencionální lze uvést zlomky dvou bronzových kroužků, měděný slitek a část kamenné zrnolky. U mužů, kteří se dlouhodobě zabývali fyzicky namáhavou činností, byla rekonstruována strava a prokázána jejich místní proveniencí bez migrací. U čtyř skeletů byly zjištěny stopy násilných zásahů a manipulací. Kumulace K7/90 je interpretována jako relikv je nejvíce religiozního rituálu, prováděného mj. lidskými oběťmi, což odpovídá současné klasifikaci návrší jako mladobronzového sakrálního okrsku.

Morava, kultura středodunajských popelnicových polí, antropologie, lidské oběti, datování ¹⁴C, přírodní prostředí

A Late Bronze Age Accumulation of Human Skeletons in Cezavy near Blučina (Brno-venkov district) and Its Environmental Context. Accumulation K7/90 was uncovered on the southwest edge of the basin dividing the Cezavy knoll from the Výchon elevation. Until now this space had produced no finds, as the original surface from the Bronze Age at a depth of 190–200 cm was covered with accumulation sediment from the surrounding slopes and ground that had slid. Furthermore, there was a repeated occurrence of a water surface on the bottom of the basin, historically documented from the 17th century onward as an occasional lake. New ¹⁴C data obtained from the stratified shells of water snails has now confirmed the existence of a lake in the Early Hillfort period and the Early Bronze Age (2σ 1732–1531 BC). The lake dried out in the warm and dry subboreal climate, and therefore not even the uncovered situation is the result of deposits made in water. An accumulation phenomenon with dimensions of 170 x 190 cm involves five skeletons of males between the ages of 20 and 55 deposited in overlapping fashion in non-ritual, even anatomically unnatural, positions. Intentional components also included parts of animal bodies (domestic ox, domestic horse) and stones carried intentionally from the river terraces. Artefacts from the site that can be described as intentional include, at least, fragments of two bronze rings, a copper ingot and part of a quern-stone. The diet of the men involved over the long-term in physically demanding work was reconstructed; the study demonstrated the local provenance of the men without migration. Traces of violent treatment were found on four skeletons. Accumulation K7/90 is interpreted as a likely relic of a religious ritual accompanied by, among other things, human sacrifices. This evidence supports the current classification of the knoll as a Late Bronze Age sacred area.

Moravia, Middle Danube Urnfield culture, anthropology, human sacrifices, ¹⁴C dating, natural environment

Kladky – neznámé hradiště na severozápadní Moravě Možnosti detektorového průzkumu v archeologii

Kladky – eine unbekannte Burganlage in Nordwest-Mähren
Möglichkeiten der Forschung mit dem Metalldetektor in der Archäologie

David Vích

Předloženo redakci v září 2011

V r. 2010 se při povrchovém průzkumu na severozápadní Moravě v k. ú. Kladky (okr. Prostějov, Olomoucký kraj) podařilo objevit zcela neznámé hradiště. Opevnění obepíná vyšší vrchol kopce situovaného stranou tradiční sídelní oblasti mezi Hanou a Malou Hanou. Povrchovou prospekci včetně aplikace detekční techniky byla získána kolekce keramiky, kolekce kovové a ojediněle i kamenné industrie. Nejstarším zjištěným předmětem je jehlice varianty Sodoměřice datovaná do B B1. Hradiště samé vzniká nejspíše již v H A2 a zaniká v H B2–3 s těžištěm osídlení v H B1, o čemž svědčí zlomky keramiky a především kovové nálezy. Nálezy nepřímo dokládají práci s bronzem. Od rovinných sídlišť se lokalita vedle situování mimo úrodné půdy a opevnění odlišuje zejména přítomností depozit. V získaném inventáři rozpoznáváme jižní vlivy (část nože typu Bismantova), hlavně však vlivy severozápadní (štítek spony snad typu Kreuzenach, depot spon typu Gamów – Práčov). Na základě zjištěných skutečností předpokládáme vazbu hradiště na komunikaci propojující úrodné enklávy Hané a Malé Hané.

hradiště – pozdní doba bronzová – depozita – bronzová industrie – spony – komunikace – detektor kovů

Kladky – an Unknown Fortified Settlement in Northwest Moravia. The Possibilities of Detector Surveys in Archaeology.

A completely unknown fortified settlement was discovered during a surface survey in the cadastral territory of Kladky (Prostějov district, Olomouc region) in northwest Moravia in 2010. The fortifications copy the higher peak of a hill located away from the traditional settlement area between Haná and Malá Haná. Surface prospecting, including the use of detection technology, uncovered a collection of pottery, a collection of metal industry and even several artefacts of stone industry. The oldest discovered artefact was a Sodoměřice-type needle dated to B B1. The fortified settlement likely originated as early as H A2 and was abandoned in H B2–3; the highpoint of settlement was in H B1, proof of which is provided by potsherds and, primarily, metal finds. The finds indirectly document work with bronze. The site differs from settlements on flat land in that it is located away from fertile soil; the fortifications are likewise distinct primarily due to the presence of deposits. Evident in the inventory of artefacts are southern influences (part of a Bismantova-type knife) and, mainly, northwest influences (the plate of what appears to be a Kreuzenach-type clasp and the deposit of a Gamów – Práčov-type clasp). On the basis of the determined circumstances, we hypothesize a connection between the fortified settlement and the route connecting the fertile enclaves of Haná and Malá Haná.

fortified settlement – Late Bronze Age – deposit – bronze industry – clasps – route – metal detector

Vzestupy a pády regionálního mocenského centra Přehled současného stavu poznání pravěkého opevněného areálu na Vladaři v západních Čechách

Rises and Falls of a Regional Power Center
An Overview of the Current State of Knowledge of the Prehistoric Fortified Area at Vladař
in Western Bohemia

Miloslav Chytráček — Alžběta Danielisová — Petr Pokorný — Petr Kočár — René Kyselý —
Tomáš Kyncl — Jiří Sádlo — Ladislav Šmejda — Jan Zavřel

Předloženo redakci v listopadu 2011

Práce podává shrnutí dosavadních poznatků o lokalitě Vladař, které byly získány v průběhu řešení dvou následných grantových projektů. Informuje o dosud nepublikovaných výsledcích archeologického výzkumu na akropoli a vedle nových poznatků o datování obvodové fortifikace předhradí přináší také první výsledky výzkumu unikátně zachované cisterny na předhradí hradiště. Dendrochronologické datování dubových trámů z roubené hráze cisterny datuje stavbu do 1. poloviny 5. stol. př. Kr. Mezioborový výzkum lokality využívá co nejširší spektrum přístupů a metod. Klíčovou roli v něm hrají paleoenvironmentální metody, k jejichž aplikaci poskytuje lokalita mimořádně vhodné podmínky. Výjimečný výskyt stratifikovaných zamokřených situací na akropoli a předhradí dělá z Vladaře archeologickou lokalitu mezinárodního významu.

hradiště, mocenské centrum, opevnění, doba halštatská, doba laténská, cisterna, radiokarbonové datování, dendrochronologická analýza, pylová analýza

The paper provides a summary of existing information on the Vladař archaeological site collected during the course of two successive grant projects. The work provides information on the unpublished results of an archaeological excavation at the acropolis; in addition to new information on the dating of the peripheral fortifications of the settlement suburb, the paper also presents the first results of an excavation of well-preserved cisterns in the suburb. The dendrochronological dating of the oak beams from the timber retaining wall of the cistern places the structure in the first half of the 5th century BC. The interdisciplinary study of the site utilises the broadest possible spectrum of approaches and methods. A key role is played by palaeoenvironmental methods, the application of which is enabled by the exceptionally favourable conditions at the site. The extraordinary occurrence of stratified wetland contexts at the acropolis and in the settlement suburb makes Vladař an archaeological site of international importance.

fortified settlement, power center, fortifications, Hallstatt period, La Tène period, cistern, radiocarbon dating, dendrochronological analysis, pollen analysis

Středověký úpravnický a hornický areál Cvilínek u Černova na Pelhřimovsku

Das mittelalterliche Aufbereitungs- und Bergbauareal Cvilínek
bei Černov in der Region Pelhřimov

Petr Hrubý — Petr Hejhal — Aleš Hoch — Petr Kočár — Karel Malý —
Lenka Macháňová — Libor Petr — Jindřich Štelcl

Předloženo redakci v říjnu 2011

Studie pojednává o zpracovatelských a obytných areálech zaměřených na produkci stříbra, tedy hlavního mincovního kovu a jednoho z důležitých předpokladů dynamického vývoje přemyslovského státu v 2. polovině 13. století. Na ploše přes 1,28 ha byly nalezeny pozůstatky třídění rudniny z nedalekého ložiska. Výjimečný je areál primární úpravy rud, kde se dochovaly dřevěné konstrukce. Dalším souborem jsou pozůstatky metalurgických pracovišť, soudobé hornické sídliště a konečně příkop, vymezuující menší ohrazený areál. 13. století – rudné hornictví a hutnictví – produkce stříbra – hornické sídliště – geochemie – archeobotanika

The mediaeval concentrator and mining area Cvilínek near Černov in the Pelhřimov region. *In this paper are presented the mining and settlement areals, which are regarded for the remains of the mediaeval silver producing workshops, where the silver was the basic mint metall and one of important grounds of dynamic development of the přemyslidic dominium in 13th century. On the site about 1,28 ha has been detected the remains of the raw ore selection, containing the polymetallic sulphidic ores, which was exploited by the near ore deposit. Extraordinary well preserved was the ore washing workshop with the remains of the wooden constructions. The other areal was the metallurgic workshop with the remains of the smelting ovens. Completely different objects were excavated on the immediately situated mining settlement area, where was also small, with the ditch enclosed place.*

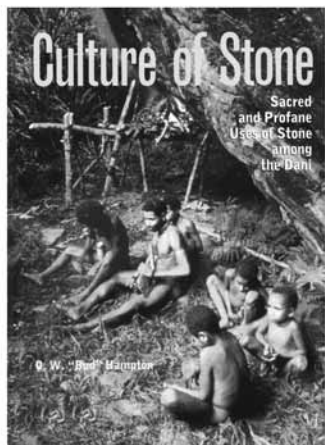
13th century – ore mining and smelting – silver production – mining settlement – geochemistry – archaeobotanics

Recenze — Reviews — Rezensionen

O. W. „Bud“ Hampton

Culture of Stone

Sacred and Profane Uses of Stone among the Dani

College Station, Texas: Texas A&M University Press, 1999
331 stran
ISBN 0-89096-870-5

Recenzoval:

Petr Květina

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
kvetina@arup.cas.cz

Jsou-li kamenné nástroje v hledáčku vašeho odborného zájmu, pak se bez knihy „*Culture of Stone*“ asi těžko obejdete. Spojuje v sobě totiž klasický archeologický postoj, při němž se ke kamenným sekerám přistupuje jako k typologickým objektům, s etnografickým pohledem zdůrazňujícím živou interakci nástrojů a lidí. Autor O. W. Hampton (o jehož sympatické non-konformitě svědčí i to, že uvádí svou přezdívku „Bud“) patří ke škole tvrdých etnografů, kteří bez ohledu na aktuální teoretické paradigma nadevše stavějí dlouhodobý terénní výzkum prováděný formou zúčastněného pozorování. Sám Hampton strávil nad tématem, kterému je věnována pojednávaná kniha, celkem 12 let, a to v drsném terénu vysočiny Nové Guineje. Shromáždil enormní množství informací, z nichž velká část patří ke světově zcela unikátním. Jeho soubor dat je v současnosti nejrozsáhlejší výpovědí dokumentující mizející kontext živé kultury kamenných seker. V terénu i v knize Hampton programově navazuje na klasická díla antropologie vysočiny Nové Guineje spojené se jmény R. Gardnera a K. Heidera (*Gardner 1963; Gardner — Heider 1968; Heider 1970*) nebo P. Matthiessena (*Matthiessen 1962*). Autor dokonce vyhledal a následně spolupracoval s původními informátory dvou z těchto klasických badatelů: domorodci Wali a Pua (druhý jmenovaný vystupoval jako chlapec ve slavném etnofilmu *Dead Birds* z roku 1963).

Autor se v úvodu knihy programově hlásí k etnoarcheologické agendě svého výzkumu. Tuto subdisciplínu archeologie a antropologie chápe jako přímé studium lidského chování spojeného s materiální kulturou, a to za účelem hledání modelových odpovědí na otázky vyplývající z archeologických výzkumů. Hampton tak přejímá konkrétní ideje „Nové archeologie“ jehož protagonistu L. Binforda doslova cituje: (Chování archaických populací ve vztahu k artefaktům... pozn. P. Květina) „Je-li studováno dostatečně podrobně, se může stát příslovečnou Rosettskou deskou: způsobem, jak přetlumočit jazyk nehybného materiálu kamenných nástrojů nalezených na archeologické lokalitě do řeči životem pulzující skupiny lidí, kteří je zde zanechali“.

Knihy je napsána dynamickým způsobem, který přirozeně propojuje svět a kulturní inventář novoguinejských zemědělců s profánním i sakrálním využitím kamenných nástrojů. Autor sám deklaruje, že se snažil zprostředkovat archeologům cestu při hledání chronologických a prastarých pojitků mezi statickými artefakty a jejich originál-

ním behaviorálním a sociálním kontextem. Protože Hampton věnoval pozornost i odlišnostem technologického vývoje sledovaných skupin, jsou jeho informace zasazeny i do rámce partikulárních evolučních podmínek.

Etnologicky je kniha věnována populaci Dani, což je jedna z nejpočetnějších jazykových skupin centrální vysočiny Nové Guineje zahrnující více než 250 000 mluvčích (což ovšem rozhodně neznamená, že si její jednotlivé podskupiny navzájem rozumějí). Zde je třeba připomenout ohromující jazykovou diverzitu tohoto ostrova, takže ze zhruba šesti tisíc zdokumentovaných světových jazyků se jich na Nové Guineji vyskytuje tisíc. Lidé ze sledované skupiny Dani jsou typickými zahrádními zemědělci kultivující záhony jen pomocí rycích holí. Hlavní pěstovanou plodinou jsou sladké brambory a jediným hospodářským zvířetem prase. Sídelní vzor Dani představuje stovky shluků domů a vísek. Politicky nejsou místní populace integrovány nad rámec tohoto sídelního rozptylu, i když konkurence mezi mocensky ambiciózními muži je velká. Ve všech skupinách je obvyklá polygynie, kterou autor popisuje jako sociální mechanismus, jehož pomocí muži znásobují ženský pracovní potenciál s cílem vypěstovat více sladkých brambor, kterými se bude krmit více prasat, s nimiž je pak možné k osobnímu prospěchu manipulovat v politickém, ekonomickém i sociálním životě komunity.

Hlavní část knihy obsahuje systematický popis kompletního procesu těžby suroviny, výroby nástrojů, jejich distribuce a využití – a to vše nejen v profánním, ale i sakrálním kontextu. Cena podávaných informací je o to větší, že se autor snaží nezapomínat i na složitější problémy interpretace kamenných nástrojů. Do tohoto okruhu patří série otázek, na které čtenář obdrží odpověď postupně: na jaké podněty reaguje produkce suroviny, kdo vlastní lomy a práva na těžbu v nich, jakou roli mají ženy v těžbě a výrobě kamenných nástrojů, liší se způsob výroby běžných užitkových a symbolických seker, na čem záleží délka intervalu výroby nástroje, jak se stanovuje a mění cena jednotlivých typů nástrojů, jaké jsou způsoby distribuce, transportuje se surovina, polotovary nebo hotové nástroje, odráží směnná síť jazykové, politické a náboženské hranice...?

Základní typologie kamenných nástrojů dané oblasti není složitá: na novoguinejské vysočině se obecně používá pouze šest základních typů broušených kamenných nástrojů, a to: tesly, sekery, nože, sekáče (označované též jako vrtáky a „*gouges*“), stacionární mlecí podložky a ruční drtiče. Ne každou typologickou skupinu lze ovšem nalézt u všech jazykových skupin vysočiny. Kromě broušených nástrojů se používají i hrubě zpracované úštěpy a neopracované kameny sloužící jako palice anebo kovádliny. Využití broušených kamenných nástrojů nespočívá jen v profánní oblasti, ale mají také široké spektrum symbolických funkcí – jak se ostatně předpokládá i pro stejnou skupinu artefaktů evropské prehistorie.

Hampton se podrobně věnuje jednotlivým typům nástrojů, z nichž nejpočetnější kategorií tvoří sekery a tesly, které se od sebe neliší pouze úhlem upevnění k topůrku, ale i tvarově. Méně početnou skupinu z nich tvoří sekery, které plní svou funkci pouze v určité geografické části vysočiny (oblast *Yeineri-Tagime*). Užívají se k opracování velkých poražených kmenů stromů a někdy též ke štípání menších kusů dřeva. Nikdy ovšem ne k samotnému porážení stromů, protože k tomu slouží nástroje z druhé typologické skupiny. Sekery jsou oproti jiným kamenným nástrojům považovány za cennost svého druhu a jejich vlastnictví je vnímáno i jako atribut bohatství. Za hodnotné se přitom považují obvykle pouze takové, které jsou delší než 25 cm, a to bez ohledu na to, zda jsou opatřeny nása-

dou. Vzhledem k tomuto sociálnímu aspektu jsou sekery zdaleka nejpečlivěji zpracovanou kategorií novoguinejských kamenných nástrojů.

Tesly jsou nejběžnějším tvarem místní kamenné industrie a vyskytují se, jak už bylo řečeno, mnohonásobně čteněji než sekery. Zatímco sekery bývají obvykle rozměrově stabilní (délka 20–40 cm), tesly jsou velikostně vnitřně ne-sourodou skupinou: mohou být velmi malé (4 cm), ale naopak i dlouhé (větší než 30 cm). Velikostní heterogenita tesel odvisí od multifunkčního charakteru tohoto nástroje, který slouží od porážení a sekání velkých stromů až po jemnou práci s ratišti oštěpů a luků nebo k rituální amputaci prstních článků. Formálně existují dvě typové skupiny tesel lišící se stylem provedení i použitou surovinou. To znamená, že nástroje produkované odlišnými lomy se neshodují také typologicky. V práci však bohužel chybí statistické srovnání parametrů kamenných nástrojů z jednotlivých lomů.

Jako úvod ke kapitole věnované směně stačí informace, že kontakty mezi jednotlivými komunitami jsou na vysočině velmi omezené. Autor tím potvrzuje zjištění svých předchůdců, že většina místních obyvatel se za celý svůj život nevzdálí víc jak 15 km od domova. Restrikce dané jak endemickými válečnými konflikty, tak i sakrálně, zřejmě zapříčiňují, že v dané oblasti neexistují specializovaní obchodníci, kteří jsou jinak zdokumentováni ze západní části vysočiny (Pospíšil 1956). Za osobní účasti výrobců jsou předměty, a tedy i kamenné nástroje, obchodovány pouze v lokálním měřítku a na delší vzdálenosti se pak dostávají přes větší počet prostředníků (*down the line trade*). Co se týče vlastní směnné komodity, byla kamenná industrie v době prvního kontaktu s bělochy distribuována především ve formě hotových nástrojů a částečně i polotovarů.

Důležitou část své knihy autor věnoval sakrálnímu významu kamenných nástrojů. Jeho pochopení se neobejde bez exkurze do náboženského světa obyvatel Nové Guineje, který by v klasické religionistické terminologii nejspíše spadl pod kategorii animismu. Bud Hampton však upozorňuje, že význam slova „duch“, jako základní termín tohoto pojmosloví, se s nativním pojetím značně míjí. Bazální taxonomie našeho světa rozlišující člověka, živou i neživou přírodu a nadpřirozené bytosti není samozřejmě antropologicky konstantní. Lidé na vysočině Nové Guineje rozeznávají i hraniční kategorie, takže např. prasata nejsou považována za zvířata, ale jsou bytostmi obdařenými duší podobnou lidské. Nadpřirozené síly, které v představách místních lidí existují v empiricky nepoznatelné části světa, jsou chápány jako „jiné než lidské bytosti“.

Takovou se může stát i kamenný nástroj. Jak? Vedle těch, které už svým tvarem nebo velikostí byly od počátku určeny k neprofánní činnosti (jako směnný artikl nebo ceremoniální artefakt, většinu své existence vystavený na patřičném místě v domě) se v nadpřirozený objekt může přerodit i zcela běžný nástroj. Konkrétní sekery, tesly, nože a dlátka mohou být za určitých okolností svým majitelem označeny za „kouzelné“, příčinou čehož může být estetická kvalita nástroje, jeho náhodná souvislost s nějakou událostí, memento na zemřelého, jenž artefakt vlastnil nebo jiné těžko definovatelné důvody. V praxi je většina „kouzelných“ kamenných nástrojů zděděna po předcích a důvod jejich duchovní exkluzivity není znám. Všechny posvátné kamenné nástroje jsou uchovávány spolu s dalšími hierofaniemi v sakrálním prostoru mužského domu zvaném *ganekhe*, který se otvírá jen výjimečně.

Práce Buda Hamptona představuje dokument, který badateli orientovanému na kamennou industrii, ale vlastně obecně každému koho fascinuje vztah hmotné kultury a sociálního světa archaického člověka, otevírá široké jeviště plné příkladů. Kniha *Culture of stone* není dnes sice svou agendou osamocena (např. Pétrequin — Pétrequin 1988; Toth — Clark — Ligabue 1992), ale určitě patří k těm nejkomplexněji zpracovaným.

Literatura a zdroje

Gardner, R. 1963:

Dead Birds. 83 minut. CRM Films distributor.

Gardner, R. — Heider, K. G. 1968:

Gardens of war. Life and death in the New Guinea stone age. New York: Random House.

Heider, K. G. 1970:

The Dugum Dani: a Papuan culture in the highlands of West New Guinea (Viking Fund publications in anthropology 49). New York: Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research.

Matthiessen, P. 1962:

Under the mountain wall. A chronicle of two seasons in the stone age. New York: Viking Press.

Pétrequin, P. — A. M. Pétrequin 1990:

Haches de Yeleme, herminettes de Mumyeme. Journal de la Société des Océanistes 91/2, 95–113.

Pospíšil, L. 1956:

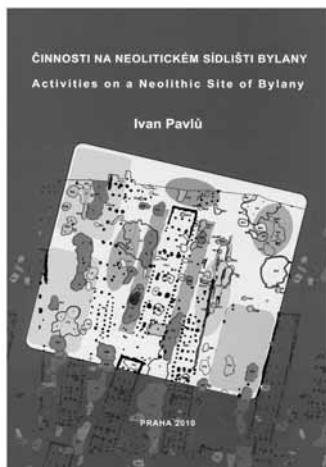
Law among the Kapauku of Netherlands New Guinea. Yale University, New Haven. University Microfilms: Ann Arbor.

Toth, N. — Clark, D. — Ligabue, G. 1992:

The Last Stone Ax Makers. Scientific American 267/1, 88–93.

Ivan Pavlů

Činnosti na neolitickém sídlišti Bylany Activities on a Neolithic Site of Bylany

Archeologický ústav AV ČR, Praha, 2010
163 stran textu s 12 obrázky a 11 tabulkami doplněných 37 celostránkovými barevnými přílohami a 4 barevnými mapami
ISBN 978-80-87365-29-8

Recenzovala:

Ivana Vostrovská

Ústav archeologie a muzeologie, Masarykova univerzita
Arne Nováka 1, CZ 602 00 Brno;
Sekce archeologie Katedry historie Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5, CZ 771 80 Olomouc
ivana.vostrovaska@seznam.cz

Nová publikace Ivana Pavlů *Činnosti na neolitickém sídlišti Bylany* je přepracovanou a doplněnou verzí rukopisu, který autor zpracoval již v letech 2003–2005, a úzce navazuje na předchozí monografii téhož autora *Life on a Neolithic Site* (Pavlů 2000). Některé části uvedené v této práci byly již publikovány dříve (*Květina 2007; Květina — Pavlů 2007*).

Předkládaná práce se zabývá zejména procesy a „životem“ artefaktů před jejich vyzdvižením v rámci archeologického výzkumu a možnými hypotézami, jak tyto otázky řešit. Jejím cílem je poznání, kdo, kde a co na sídlišti dělal, na základě prostorového uskupování keramických vlastností. S tím souvisí také vytvoření modelu činnosti na neolitickém sídlišti a definování pracovních prostorů v okolí jednotlivých domů i v rámci celého sídliště. Za tímto účelem byla analyzována archeologizovaná keramika ze sídliště kultury s lineární keramikou v sídelním areálu Bylany u Kutné Hory.

Práce je rozdělena na dvě části: vlastní text sestávající z osmi kapitol je doplněn shrnutím v anglickém jazyce, literaturou, rejstříky, seznamy tabulek, obrázků a příloh, výklady, komentáři, vysvětlivkami a barevnými přílohami. V úvodu autor zdůrazňuje, že vědomě upustil od původního záměru zpracovat celkový model prostorového chování artefaktů jako odpadu na archeologické lokalitě, neboť soudí, že k řešení této problematiky nejsou zatím vytvořeny metodické podmínky. V souvislosti s nedostatečnou metodikou terénního výzkumu autor upozorňuje na výjimečný model Miskovice, vytvořený J. Lastem (Last 1998), jehož výsledky mohl sám ve své práci velmi dobře využít. Autor si je dobře vědom zlomovitosti sídlištní situace na studované lokalitě jako základního rysu všech pravěkých sídlištních souborů a předkládá jen jednu z možných hypotéz, jak tuto situaci řešit, neboť „dospět k definitivnímu modelu prostorového rozložení archeologizované keramiky na neolitických sídlištích zůstává stále ještě velkým úkolem“.

V první kapitole **Předpoklady prostorové analýzy** se autor zabývá chronologií neolitického sídliště, analýzou artefaktů, předkládá použité metody a výsledky z předcházející publikace *Life on a Neolithic Site*. Nejprve shrnuje postupný vznik chronologického systému českého neolitu a popisuje jeho základní prvky, zejména techniku provedení lineárních ornamentů, na jejímž základě jsou definovány typologicko-vývojové trendy. Dále uvádí několik dalších hypotéz vytvořených na základě situací na bylanském sídlišti. První sídlištní hypotéza (Soudský 1960, 14) předpokládá, že obsah jednotlivých nálezových souborů z jam na sídlišti tvoří určitý časově vymezený celek, který

pochází z výbavy domu, k němuž tato jáma z terénní situace náleží. Tato hypotéza bývá často zpochybňována vzhledem k problematice formování sídlištního odpadu, proto je také zpochybňována i chronologie k ní vybudovaná. Z tohoto důvodu také vznikla tato práce, i když měla být, dle autorových slov, provedena před tím, než byl vytvořen samotný chronologický systém. Hypotéza etapového vývoje původně zahrnovala tzv. sídlištní fáze, u kterých se předpokládalo, že zahrnují domy stojící v jednom časovém období. Dnes je přijímán spíše model nerovnoměrného obnovování domů. Sídlištní fáze jsou tudíž považovány za pomocné chronologické úseky, z nichž jen některé mohou být interpretovány v pojmech historického vývoje sídliště. Na základě zlomu ve vývoji kvalitativních skóre, ohodnocujících pracnost výroby vybraných předmětů, byla formulována také hypotéza pulsujícího vývoje sídliště (Pavlů 2000, 270), kde jednotlivé vývojové intervaly zahrnují několik sídlištních fází. Dále autor teoreticky pojednává o analýze artefaktů, zejména o prostoru znaků a jejich ohodnocení. Většina znaků však nabývá více stavů a je tak vytvářen vícerozměrný prostor pro popis artefaktů. Pro jeho zjednodušení byla použita vícerozměrná metoda statistické analýzy – korespondenční analýza. V závěru kapitoly autor shrnuje předcházející výsledky situační analýzy, publikované v již zmíněné práci *Life on a Neolithic Site*, a předesílá, že hlavní součástí této práce bude prostorová analýza znaků charakterizujících archeologizované artefakty, včetně některých dosud neanalyzovaných znaků. Pro srovnání mezi domy bude využito extrapolace hodnot do celé plochy a zobrazení pomocí izoliní. Takto vzniknou trendové plochy nad plochou osídlení v každé fázi. Důležité je, že autor sleduje prostorové rozdělení znaků jako takových, aniž by předpokládal jakoukoli interpretaci jejich chování v sídelním areálu.

V první části druhé kapitoly **Historie ukládání keramiky na sídlištích a metody studia** autor shrnuje význam keramických charakteristik a postupně představuje 12 základních vlastností, na které se v této práci soustřeďuje. Jedná se o tři kategorie vlastností, vycházejících z práce J. Rulfa (Rulf 1993): variabilní v čase, které můžeme využít při chronologických analýzách (např. technika lineární výzdoby); variabilní v čase a prostoru, které nejsou jednoznačně závislé na časové posloupnosti (např. podíl lineárně zdobeného zboží); relativně stabilní v čase a prostoru (např. výzdoba prostou rytou linií). V této práci je důraz kladen právě na prostorovou variabilitu artefaktů a modelování jejich horizontálního rozložení v různých časových vrstvách sídelních areálů. Následuje stručné shrnutí historie studia prostorového rozložení artefaktů na neolitických sídlištích, včetně představení možných hypotéz (např. kontaminace souborů, kumulace odpadu, strukturovaného ukládání a pulsace vývoje). Autor pracuje s koncepcí znakového prostoru, kde rozlišuje tři základní kategorie: formální, funkční a symbolické znaky. Teoretický rámec práce tvoří situační analýza, která dává pevnou a přehlednou strukturu mnohonásobným vztahům mezi artefakty a kontexty.

V úvodu třetí kapitoly **Hodnocení archeologizace keramiky v časové posloupnosti sídliště** autor poukazuje na potřebu nových hypotéz o mechanismech archeologizace a také nových terénních metod při vyzvedávání archeologických nálezů (viz např. *Květina 2005*). Důležitým krokem pro tuto problematiku je také již zmíněný model Miskovice (Last 1998). Pomocí jednoduchých popisných metod exploratorní statistiky (EDA) autor v této kapitole analyzoval chování 10 znaků keramiky v jednotlivých intervalech sídliště a také souhrnně ve všech intervalech. Každý znak je nejdříve popsán, dále analyzován a tyto výsledky, zobrazované pomocí histogramů a grafů normality, v zápětí interpretovány.

V následující čtvrté až šesté kapitole **Prostorová analýza formálních znaků keramiky, Prostorová analýza funkčních znaků keramiky a Prostorová analýza symbolických znaků keramiky** autor sleduje prostorové vztahy

uvedených 10 znaků a jejich kvantitativní hodnoty v rámci souborů kontextů každého domu i izolovaných objektů v každé fázi, při čemž se soustředí na variabilitu v rámci komplexů domů i mezi nimi. Prostorová vlastnost artefaktů je zde dána koordináty středů zahluobených kontextů. Znaky byly v časoprostorových kontextech kvantifikovány a podrobeny korespondenční analýze. V prostoru sídliště je pak rozložení hlavních faktorů zobrazováno formou izolinií. V takto zobrazených trendových plochách vznikají maxima či minima, která určují gradienty ve sledovaných proměnných (viz Přílohy č. 3–34). V prostoru jedné fáze tak lze na zastavěné a prozkoumané ploše sledovat vzdálenosti mezi domy, případně izolovanými jámami.

V sedmé kapitole **Prostorové rozložení znaků archeologizované keramiky** autor provedl korespondenční analýzu osmi znaků v hranicích jednotlivých časových intervalů. Kvantifikované údaje zkoumaných znaků jsou pak vyobrazeny v barevných přílohách pro každou fázi (Přílohy č. 3–34). Zároveň jsou tato data interpretována z pohledu vzniku i společenského významu.

V osmé kapitole autor předkládá **Model činnosti na neolitickém sídlišti** a shrnuje výsledky celé analýzy. Nejprve uvádí teorie o tvorbě kontextů samotných a dále o možných způsobech, jak se do nich keramika dostala. S vědomím skutečnosti, že soubor dat z bylanského sídliště neposkytuje příliš velké možnosti studovat procesy vytváření obsahu kontextů (v době výzkumu byly sledovány jiné otázky), autor popsal situaci archeologizované keramiky v jednotlivých kontextech a mohl se tak pokusit definovat jednotlivé prostory činností. Na základě již zmíněné korespondenční analýzy, kdy v prvním faktoru proti sobě stojí celkové počty keramických fragmentů a index technologie keramiky a ve druhém faktoru hustota keramických fragmentů ve výplních a jejich průměrná hmotnost, mohl autor rekonstruovat prostory aktivit v okolí domů. Zdá se, že rozdělení prostoru na pracovní místa na západě a východě se opakují i s podobně rozloženými hodnotami čtyř základních znaků archeologizované keramiky. Podle stejných principů chování archeologizované keramiky okolo domů by bylo možné vypracovat individuální modely činností obyvatel každé stavby. Avšak je pravdou, že na základě tohoto modelu činností můžeme zachytit pouze rozdíly v těchto činnostech, nikoli jejich skutečný obsah. Výsledkem interpretace jsou také procesy vytváření obsahů kontextů, odpad i jeho ukládání.

Práci Ivana Pavlů považuji z metodického hlediska za velký přínos pro studium pravěkých sídlišť, neboť ukazuje další možný směr, kterým se při vyhodnocování keramického materiálu můžeme vydat. Přestože již v úvodu autor neaspíroval na řešení otázky formování sídlištního „odpadu“, je dle mého názoru tato práce velkým krokem kupředu. V souvislosti s touto problematikou autor poukazuje na potřebu nových hypotéz o mechanismech archeologizace a také nových terénních metod při vyzvedávání archeologických nálezů.

Úzká návaznost na předchozí publikaci téhož autora *Life on a Neolithic Site* může čtenáři činit potíže s orientací v dané problematice. S tím souvisí spíše formální nedostatky práce, a to malá provázanost textu s barevnými přílohami umístěnými v závěru publikace. Lepší orientaci textu by prospělo více odkazů na zmíněné barevné přílohy; zejména v kapitolách 4–6, kde jsou analyzovány postupně dané typy znaků, avšak obrazové přílohy jsou řazeny chronologicky podle fází (takto je strukturována až kapitola 7). U těchto příloh bych také uvítala jasnější lokalizaci v rámci sídelního areálu Bylany; ne vždy je na první pohled jasné, o kterou část sídliště, příp. zkoumané plochy, se v dané fázi právě jedná. Objevily se také drobné nepřesnosti v odkazech a seznamu literatury.

Za velmi pozitivní krok považuji skutečnost, že analyzovaná data jsou publikována v co nejuplněnější formě a autor tak umožňuje alternativní interpretace (kvantitativní hodnoty znaků jsou soustředěny v podobě datovaných tabu-

lek). Data mohou tak být využita i pro práci dalších autorů a posloužit jako výchozí srovnávací údaje při ověřování dalších možných hypotéz. Práce je doplněna 27 stránkovým resumé v anglickém jazyce, což je pro publikaci v českém jazyce nezbytné.

Literatura

Květina, P. 2005:

Možnosti mikroprostorové analýzy artefaktů v archeologických objektech. In: Pavlů, I. /ed./: *Bylany Varia* 3, 9–16. Praha.

Květina, P. 2007:

Analýza nekeramického odpadu neolitického sídliště v Bylanech. *Archeologické rozhledy* 59, 3–28.

Květina, P. — Pavlů, I. 2007:

Neolitické sídliště v Bylanech – základní databáze. Praha.

Last, J. 1998:

The Residue of Yesterdays Existence: Settlement Space and Discard at Miskovice and Bylany. In: Pavlů, I. /ed./: *Bylany Varia* 1, 17–46. Praha.

Pavlů, I. 2000:

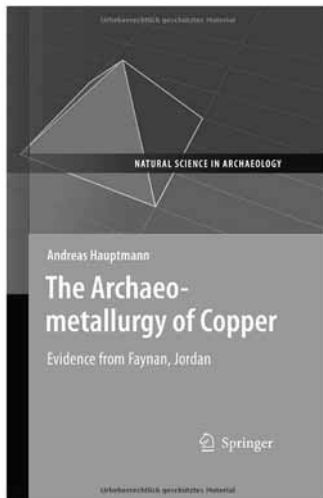
Life on a Neolithic Site. (Život na neolitickém sídlišti. Situační analýza artefaktů). Praha.

Rulf, J. 1993:

The structure of neolithic pottery finds in Bohemia: the Bylany example. *Památky archeologické* 84, 9–20.

Soudský, B. 1960:

Station néolithique de Bylany. *Historica* 2, 5–36.

Andreas Hauptmann**The Archaeometallurgy of copper. Evidence from Faynan, Jordan**

Vyšlo v edici Natural science in archaeology
 Berlin – Heidelberg – New York: Springer, 2007
 388 s., 170 obrázků, 40 tabulek
 ISBN 978-3-540-72237-3

Recenzoval:

Martin Moník

Katedra geologie PFF UPOL
 17. listopadu 12, CZ 771 46 Olomouc
 martin.monik@gmail.com

Práce se týká výzkumu dobývání a zpracovávání mědi v oblasti Faynan v dnešním Jordánsku. Je především výsledkem terénních výzkumů prováděných Hornickým muzeem Bochum (Deutsches Bergbau-Museum Bochum) v letech 1983–1993 a německé publikovaných již v roce 2000. Tyto výsledky jsou doplněny o poznatky pozdějších výzkumů na daném území, například Thomasem Levym v letech 1999–2000 objevený kovozpracovatelský okrsek v Khirbet Hamra Ifdan.

Kniha je rozdělena do osmi kapitol. Text se dobře čte a je vhodné doplněn velkým množstvím obrázků a tabulek. Cílem výzkumu bylo především odhalení chronologie dobývání a zpracování kovů v jižní Levantě a jejich exportu, podložené mineralogickými, chemickými a izotopovými analýzami. Je ovšem třeba poznamenat, že ze všech prehistorických a protohistorických období je v práci největší pozornost věnována časné době bronzové (EBA; 3400–2000 BC), zejména stupni EBA I (3400–3100 BC).

Terénní výzkum muzea v Bochumi se týkal území o rozloze 27 x 35 km v oblasti Faynan, se stopami pravěké a středověké těžby a produkce kovů. Faynan, sám tvořený několika menšími vádí, je součástí 175 km dlouhého Wadi Araba, probíhajícího od Mrtvého moře po Akkabský záliv a tvořícího součást riftového systému, vedoucího z východní Afriky k pohoří Zagros. V neolitu a době bronzové zde panovalo výrazně vlhčí klima než dnes a kovozpracovatelsví zde dle botanických analýz nezpůsobilo výraznější decimaci porostu přinejmenším do doby římské. Ložiska bohatá na měď, vesměs s oxidickými rudami, se ve Faynanu nacházejí jednak v dolomiticko-vápencovém a břidličném souvrstvích DLS, jednak v pískovcovém souvrství MBS, v obou případech kambrického stáří. Obě mají obdobu na lokalitě Timna, posunutou o 105 km jižněji směrem posunem podél riftového zlomu Wadi Araba.

Složení rud v souvrstvích DLS a MBS, ve kterých podíl mědi dosahuje 15–45 %, se liší. Vzhledem k chemickým a minerálním změnám mědi během tavby se jako podstatné pro určení provenience výsledných artefaktů ukázaly především poměry Co/Ni, Sb/As, $^{208}\text{Pb}/^{206}\text{Pb}$ a $^{204}\text{Pb}/^{206}\text{Pb}$. Směrodatné jsou ale i minerální fáze obsažené ve struskách (diopsid-merwinit-akermanit-kuprit pro DLS, vysokoteplotní křemen-Cu-delafoosit-magnetit-kuprit pro MBS) a pro Faynan obecně vyšší obsahy Fe a Pb jako stopových prvků. U izotopů olova je důležité navíc to, že jejich obsah se v kovu s tavbou nemění, ačkoliv i zde může být informace zkruslena například tavením rud z několika ložisek najednou.

Kombinací archeologických výzkumů, destruktivních i nedestruktivních, a přírodovědných metod, zejména atomové absorpční spektrometrie (AAS), plasmové emisní spektrometrie, Rtg-difrakční analýzy, izotopové analýzy Pb, polarizační mikroskopie, elektronové mikrosondy, datování pomocí izotopu ^{14}C , elektronové mikroskopie, analýzy stopových prvků a neutronové aktivační analýzy se ukázalo, že rudy ze souvrství MBS byly získávány v chalkolitu, částečně ve stupni EBA I a následně v době římské, zatímco souvrství DLS bylo exploatováno především v obdobích EBA I/II–IV a LBA/IA. Markantní je například rozdíl v poměru Co/Ni ve výsledných produktech EBA, kdy se vlivem oxidačního prostředí Co dostává hlavně do strusky, a v době železné (IA; 1200–550 BC), kdy za více redukčních podmínek zůstává v kovu.

Celkem se v oblasti Faynanu nachází asi 200 dolů a 50 lokalit, kde docházelo k dolování či zpracování mědi. Kovozpracovatelské lokality ovšem byly často rozpoznány pouze v případě, že na místě zůstaly zachovány haldy strusky, datované posléze buď termoluminiscencí, nebo na základě přítomné keramiky. V rámci Levanty nepatří vádí Faynan mezi nejstarší metalurgická centra; v chalkolitu (ca 4200–3400/3300 BC) byla odtud ruda exportována do urbánních center v Israeli (Nahal Mishmar, Tell Abu Matar aj.), kde teprve probíhala extrakce kovů. Ve Faynanu začíná metalurgie spíše až na přelomu chalkolitu a časné doby bronzové, a to rovněž na sídlišti, ne na zdrojích. Jedná se o tzv. „bezstruskovou metalurgii“ (pro kritiku termínu viz např. *Radiojević et al. 2010*), kdy tavba rud probíhala nikoliv v pecích, ale v tyglících, a docházelo tedy k (dosti minimální) produkci tyglíkové strusky s alkalickými aluminilikáty, namísto pozdější strusky slévárenské, obvykle s fayalitem (Fe_2SiO_4). Až v EBA II–IV (3100–2000 BC) došlo v jižní Levantě k masové produkci mědi v pecích a vytváření tisícitunových struskových hald. Výrobky ve formě Cuingotů, např. z Khirbet Hamra Ifdan (EBA III/IV; 2700–2300/2300–2000 BC), byly exportovány do urbánních center Dab edh-Dhra, Zeiraqun, a jiných urbánních center, kde mohlo docházet k výrobě cínových bronzů, které jsou v této době např. ve Faynanu výjimečné, a dalšímu exportu, například do Jericha či údolí Beersheba (naznačeno přírodovědnými analýzami kovových artefaktů). Co je pro Faynan v tomto období (EBA II–IV) typické, jsou tavící pece na exponovaných vyvýšeninách, obrácené otvory proti směru větru. Ten zde zřejmě suploval dmýchání lidským dechem, jak je zobrazeno na malbách egyptské 6. dynastie (2450–2350 BC). Rekonstrukce pecí je pro všechna období problematická pro jejich téměř kompletní destrukci. Z časné doby bronzové se na lokalitě Faynan 9 zachovalo několik na sobě ležících zadních částí pecí bez strusky, z čehož lze usoudit, že pece byly konstruovány opakovaně na jednom místě a jejich dno bylo pokryto vrstvou uhlí.

Ve středním bronzu produkce mědi v oblasti výrazně upadla, zřejmě v důsledku zásobování celého Předního východu mědí z Kypru. To se změnilo na přelomu pozdní doby bronzové a doby železné, kdy se produkce kovů zřejmě ocitla pod kontrolou království Edom. Byly otevřeny nové doly a rozšířeny ty staré. Objevily se nové dobývací a metalurgické technologie jako železné kutací nástroje, rumpály na vytahování rudy, ventilace dolů, složené výfučny, zařízení na odpích strusky, přidávání taviv do vsázky atd. Na lokalitách je v této době zřejmě reutilizace kovem bohatých strusek z EBA II–IV, které byly nyní rozbíjeny a měď z nich přetavována.

Produkce mědi s rozšířením železa nepoklesla a vrcholila v letech 900–587 BC. Obnovena byla poté v době římské, kdy byly otevřeny doly s komorami podepřenými pilíři a zřízena silnice z dolů v Umm el-Ammad do Faynanu. Zde se nachází i jeden z největších římských zachovalých dolů o rozměrech ca 120 x 55 m. Většina římských mincí v dolech spadá do let 312–420 AD. V 5. století n. l. se celá oblast přeorientovala na zemědělskou produkci, ke krátké obnově těžby a produkce mědi došlo ještě v mamlúckém období (12.–13. století).

Hauptmannova práce je příkladná aplikací dat získaných přírodovědnými metodami na odhalení zákonitostí zpracování a distribuce mědi na širokém časoprostorovém území. Docenění jeho výzkumu však, doufejme, nastane v budoucnu, až dojde ke srovnání jím uváděných stopových prvků, izotopů olova apod. s měděnými produkty na celém Předním východě a bude tak odhalen vliv těžební a metalurgické produkce Fayyananu v tomto prostoru. Z knihy je ale patrná i náročnost, mj. finanční, kterou získání potřebných dat vyžaduje. Bez kombinace několika typů přírodovědných analýz je vystopování původu kovu nemyslitelné, protože obsah jednotlivých stopových prvků jen v rámci určitého ložiska bývá variabilní. Výtka patří autorovi pouze za neseznámení čtenáře s platnou absolutní chronologií na daném území, kterou čtenář nemusí znát. Proto jsou zde uvedena data převzata z Laughlinovy publikace (*Laughlin 2000*).

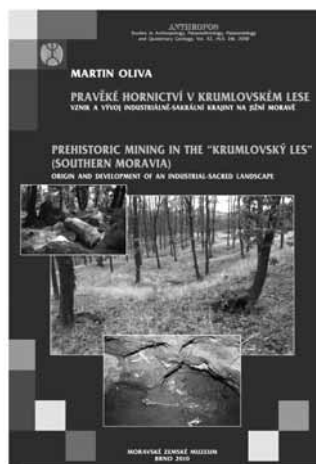
Literatura

Laughlin, J. C. H. 2000:
Archaeology and the Bible. London – New York: Routledge.
Radičević, M. et al. 2010:
Radičević, M. — Rehren, T. — Pernicka, E. — Šljivar, D. — Brauns, M. — Borić, D.:
On the origins of extractive metallurgy: new evidence from Europe. *Journal of Archaeological Science* 37(11), 2775–2787.

Martin Oliva

Pravěké hornictví v Krumlovském lese. Vznik a vývoj industriálně-sakrální krajiny na jižní Moravě. Prehistoric mining in the «Krumlovský les» (Southern Moravia). Origin and development of an industrial-sacred landscape

Anthropos 32 /N.S. 24/

Moravské zemské muzeum, Brno, 2010
ISBN 978-80-7028-360-5

Recenzovala:

Inna Mateiciucová

Ústav archeologie a muzeologie,
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
v Brně
Arne Nováka 1/1 (Vevřej 470/28),
CZ 602 00 Brno
inna_mateiciuc@mail.muni.cz
inna_mateiciuc@hotmail.com

Po 17 letech od zahájení výzkumu jsme se dočkali závěrečné publikace výzkumu pravěkých exploatačních polí v Krumlovském lese na jižní Moravě. Více než 470 stránková publikace obsahuje vedle textu hlavního autora (cca 350 stran včetně obrázků a literatury) také přírodovědné posudky dvanácti dalších odborníků. Kniha Martina Olivy a rovněž odborné příspěvky jsou opatřeny anglickým resumé, což jistě velmi potěší zainteresované zahraniční kolegy.

V této publikaci zatím nenajdeme nové v posledních letech překvapivě objevené doklady dolování ze střední doby kamenné. Kvůli nim pokračují výzkumy v Krumlovském lese doposud, přičemž jsou opět odkrývány i mnohé situace z pozdějších období. Ty se tedy snad stanou předmětem nějaké další studie, možná již od autorových žáků. Lze však stěží předpokládat, že by obraz podaný v monografii nějak zásadně změnil.

Objev jednoho z největších těžebních polí evropského pravěku teprve koncem 20. století, navíc v kraji s dlouhou archeologickou tradicí, je jistě velmi ojedinělou záležitostí. A to tím spíše, že stopy po těžbě se na ploše nejméně 50 hektarů zřetelně jeví nejen v podobě hustých koncentrací štípané industrie, ale i jako dobře patrné prohlubně, haldy stařin a umělé terasy na svazích. Jen nepřiměřeně malá pozornost, která byla až donedávna věnována postpaleolitickým industriím, mohla způsobit, že k identifikaci této těžební krajiny došlo s takovým zpožděním. Protože výzkum v Krumlovském lese otevíral od samého počátku velmi palčivé otázky, které v průběhu času jen narůstaly, resp. s vyřešením jedné se vynořily další, byl výzkum úspěšně dotován postupně třemi granty. Jen díky nim se podařilo prozkoumat – i když poněkud urychleným způsobem – celou řadu hlubokých šachet a získat na čtyři desítky radiokarbonových dat z předních laboratoří. Takové množství absolutních dat pro jednu lokalitu nemá u nás období.

V úvodu se čtenář dozví základní údaje o objevu těžebních polí r. 1971, resp. 1993, o okolnostech výzkumu a o tom, co může v dalších kapitolách očekávat.

Kapitola o krajině Krumlovského lesa se základními zeměpisnými a ekologickými údaji je pojata i poněkud osobně, což ji však činí čitelnější. Lítost nad mizením unikátního terénního reliéfu pod houštinami mladých doubků, vzniklých komerční těžbou dřeva, nereflektuje jen památkářskou škodu, nýbrž je i povzdechem člověka, který s krajinou svého letitého zájmu srostl i emotivně.

Silnou osobní afinitu k tématu prozrazuje důkladně a poutavě podané zpracování dějin poznání místních rohovec, které končí symptomatickým zjištěním, že až do 70. let 20. století vynikaly nejpřesnějšími údaji práce německých geologů a českých amatérů, konkrétně Jana Kniese. Zmínku o rohovecích („*Flindenstein*“) z okolí Krumlovského lesa lze však najít už v knize „*Podzemní metla Moravy*“ z roku 1669.

K souvislému čtení naproti tomu není určena nejdelší čtvrtá kapitola přinášející základní údaje o všech otevřených sondách, prozkoumaných šachtách a jejich výplni. Obsahuje rovněž rozbor vybraných vzorků štípané industrie doplněné bohatou obrazovou dokumentací.

Ke zpracování, provedeném metodou poněkud zjednodušené dynamické klasifikace, byly přednostně vybírány soubory vyzdvižené poblíž datovaných uhlíků a střepů. V tabulkách s analyzovanými artefakty se bohužel jen těžko orientuje. Čtenáři může chvíli trvat, než přijde na to, co znamenají čísla ve třetím řádku, přičemž by stačilo jen přidat správné jednotky míry. Zpětné skládanky jader se neprováděly, protože u nálezů z akumulací dílenského odpadu a z výplní šachet by to postrádalo smysl. Množství nalezených a zpracovaných štípaných artefaktů nemá v jiných projektech a na jiných lokalitách obdoby. Plošné odkrytí nějaké lépe vymezené dílny s následnou aplikací metody remontáže však zůstává úkolem do budoucna.

Před touto kapitolou by bylo vhodné seznámit čtenáře s použitou metodikou výzkumu a především metodou zpracování a dokumentace štípané industrie v hodnocených vzorcích.

Z kapitoly o šíření produktů z rohovce typu Krumlovský les vyplývá, že vrcholy jeho využívání a distribuce (neolit a počátek eneolitu) se ani přibližně nekryjí s vrcholy provozování těžby (mezolit, počátek a závěr eneolitu, starší doba bronzová a doba halštatská). Navíc je nutno vzít v úvahu, že mnoho vzorků zařazených k rohovecům typu Krumlovský les může pocházet z jiných z jihomoravských výchozů, což znamená paradox ještě zvyšuje. Zdlouhavé výčty míst s výskytem artefaktů vyrobených z rohovce typu Krumlovský les by bylo vhodné doplnit několika přehlednými mapkami.

Velký význam má rekonstrukce výrobních technologií v následující kapitole, protože počínaje pozdním eneolitem je Krumlovský les prakticky jediným místem masového výskytu štípaných industrií. Je proto s podivem, že různé práce o těchto pozdních industriích si co do technologie vystačí s hodnocením skrovných dokladů štípané industrie ze sídlišť a hrobů a nereflktují poznatky z této exploatační oblasti, publikované již dříve.

Z přehledu technik dolování v průběhu času je zřejmé, že důležitější než kulturní příslušnost či datování byl charakter (tvrdost a stabilita) odtěžovaného sedimentu a tvar reliéfu. Ovšem i na svazích, exploatovaných obvykle terasovitými záseky (hlavně koncem eneolitu), se vyskytují svislé šachty. Tvar mezolitických dobývek, mnohonásobně později transformovaných, je obtížné stanovit, ale je jisté, že směřovaly do nejtěžší kopatelného sedimentu, totiž značně tvrdých konglomerátů granodioritové drti s pískem a rohovci. Počátkem i koncem eneolitu se těžilo z šachet i z teras na svahu; jediná svislá šachta kultury zvoncovitých pohárů je však podstatně menšího průměru (při tožné hloubce cca 8 m) než šachty mladolengyelské. Ve starší době bronzové je doložena pouze těžba z mohutných šachet o hloubce až 8 m a průměru ústí 4–5 m, zakládaných na plošinách a temenech terénních výběžků, tedy nikoli na svazích. Až fantasticky zní závěr, podložený morfologií terénu a sedimentologickým rozбором, že některé plošiny a hrbitky v I. revíru byly v této době plošné o 1 až 2 metry snížené. Tolik totiž činí nános stařin na intaktním těženém podloží, do něhož ještě zasahují další šachty (od mezolitu do doby bronzové). V horních polohách rubanin se nacházejí únětické dílny *in situ*, datující tak *ante quem* jejich vznik. V době popelnicových polí se zde patrně netě-

žilo, ale místa staré těžby byla hojně navštěvována a v okolí plochých balvanů docházelo k masovému štípaní velmi nekvalitní suroviny. Těžba opět ožívá koncem starší doby železné, kdy se na svahu pod velkým přemístěným balvanem v revíru VI objevují úzké, opět až 8 m hluboké šachty. Přesto, že často ani nezasáhly intaktní sloj, vyskytují se na jejich dnech depoty štípané industrie, patrně vesměs staršího původu, doprovázené střepy horákovské kultury.

Tyto zcela unikátní poznatky se zúročují v osmé, předposlední, kapitole, již můžeme považovat za hlavní teoretický přínos díla. Krumlovský les je tu prezentován jako krajina s proměnlivou funkcí. Původně byla využívána jako výchoz intenzivně využívaných surovin, k čemuž již v mezolitu, kdy se objevuje první hloubková těžba, přistupuje funkce společenská, tehdy patrně sociálně-agregační. Od počátku eneolitu, kdy se těžené rohovce také ještě používají a šíří, se organizace těžby a distribuce stává vítaným prostředkem předků k ovlivňování dění v jejich okolí. Další rozvoj těžby v kultuře zvoncovitých pohárů již není provázen exportem artefaktů, ponechávaných ve velkém množství na místě. Vrchol těžby i výroby ve starší době bronzové byl patrně důsledkem prokřížení zmíněného zájmu elit (cestou zposvátnění práce i darů země a konzumace společenské energie) s novým důrazem na kult chthonických sil (kontaktování podzemního světa předků). Vzdor místní výrobě tisíců tun štípané industrie se šíří jen srpové čepele, vyráběné na Moravě pouze z rohovců typu Krumlovský les a zdejších brekcí, nacházené nejčastěji přelamované a přepalované (jak ukázala doktorská práce L. Kaňákové). Tyto nože patrně oplývaly charismatem svého původu v Krumlovském lese – staré krajíně předků – neboť často končily ve vyslovené rituálních souvislostech (u shromažďovacích domů, v rondeloidech, hrobech nebo pohromadě s manipulovanými lidskými ostatky), leckdy přelomené, aby se již nemohly vrátit k profánnímu využívání. Na mimořádně rozlehle sídelní aglomeraci únětické kultury v Kubšicích nedaleko těžebních polí se rozvíjí samostatně zpracovávání rohoveců typu Krumlovský les a hlavně pestrých brekcí za použití endemické a velmi náročné destičkové metody.

Od doby popelnicových polí spočíval význam Krumlovského lesa už jen v jeho minulosti. Lidé sem přicházejí, aby neuměle rozštěpili co největší množství rohovce, na jehož kvalitě už nezáleželo. Staré kvalitnější artefakty se sbírají na haldách a znovu ukládají do polozasypaných šachet, což je provázeno zakládáním ohňů (z nichž pocházejí získaná data). Do šachty II-9-1 byly tehdy přeneseny dokonce rozpadlé nádoby s přepálenými kostmi a zlomky bronzů.

Z tohoto hlediska není nedopatřením, že úzké a hluboké šachty ze starší doby železné nezasáhly sloj, ale pohybovaly se naopak v nejprokopanější zóně pod megalitem – právě tam se totiž „horníci“ nejintenzivněji střetávali s památkami po předcích. Ty se pak vyzvedávaly a ukládaly na dno šachet nebo pod jejich převisy (VI-9-3). Na temeni hrbitku nad šachtami se nacházely pozdně halštatské zemnice s bohatou textilní i litickou výrobou. Posun osídlení do zalesněných pahorkatin a zakládání malých hradisek (dvě též v Krumlovském lese) souvisí zřejmě s nájezdy nomádů, které jsou v tomto kraji doloženy skytskými šipkami na Leskounu. Kontaktování podzemního světa předků a venerace jejich pozůstalosti je pak psychologickou reakcí na tuto situaci. Poté se ve staré těžební a posvátné krajíně ještě pohybovali Keltové, jak můžeme soudit z laténských keramiky v popelovité vrstvě ve starobronzové šachtě I-1-1. Není jasné, zda s těžbou souvisí i arteficiální úpravy několika balvanů, je to však pravděpodobné.

V závěru publikace jsou pak ještě jednou shrnuty a vyzdvihnuty nejdůležitější výsledky a myšlenky. Autor se rovněž snaží vysvětlit, proč taková podobnost s postprocesulismem – prostě proto, že jakýkoli konzistentně domyšlený pokus o interpretaci zjištěných faktů nemůže tento směr nepřipomínat. Podle závěrů lze práci zařadit spíše do oblasti kognitivní archeologie, byť ani k ní se autor programově nehlásí.

Kniha je psána velmi čtivě, někdy až šfavnatě, což je dáno autorovým percepčním vnímáním skutečnosti. Můžeme být velmi rádi, že tohle úžasné místo objevil a interpretoval právě Martin Oliva, kterého lze dle typologie analytického psychologa C. G. Junga zařadit mezi „iracionální percepční typy“, neboť pouze lidé tzv. iracionálního (což zde není míněno pejorativně, právě naopak!) způsobu myšlení jsou schopni odhalovat skutečnost pod povrchem, skutečnost, která se nedá pouze zanést do GISu, změřit a zvážit, která však přesto existuje, i když je vyznavači exaktních přístupů často znevažována a považována za nevědeckou. Věřím, že právě díky tomuto způsobu myšlení a velkému pozorovacímu talentu byl Martin Oliva schopen se alespoň částečně „vcítit“ do myšlení tehdejších lidí, kteří byli s těžbou a zpracováním krumlovských rohovců a vůbec s geniem loci Krumlovského lesa spjati.

Na druhé straně, je-li v případě Krumlovského lesa myšlenka přechodu od profánního k sakrálnímu využívání krajinného segmentu propracována snad nejpřesvědčivěji a nejkonzistentněji, ještě to neznamená, že by byla skálopevně dokázána a musela být jednomyslně přijata. Zamysleme se však nad tím, jaká jiná interpretace by mohla být ještě konzistentnější a tím i přijatelnější. Nejlepším přínosem této pozoruhodné knihy by tedy bylo, kdyby místo blažovaného (protože bezradného) mlčení vyvolala diskusi na téma, na něž jsme dosud nebyli připraveni.

Johannes Müller – Janusz Czebreszuk – Jutta Kneisel (Hrsg.)

Bruszczewo II Ausgrabungen und Forschungen in einer prähistorischen Siedlungskammer Großpolens / Badania mikroregionu osadniczego z terenu Wielkopolski

Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa – Studia nad Pradziejami Europy Środkowej
Band / Tom 6.1+2
In Kommission bei Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2010
330 stran, 151 obrázků, 14 tabulek
ISBN 978-3-7749-3674-4

Recenzoval:

Michal Ernée

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
ernee@arup.cas.cz

Pouhých 6 let po prvním svazku (*Czebreszuk — Müller /Hrsg./ 2004*), prezentujícím dějiny a výsledky výzkumů na lokalitě Bruszczewo 5 před rokem 2004 (*Ernée 2008*), se nám dostává do rukou druhý, tentokrát dvousvazkový korpus, shrnující nejdůležitější výsledky výzkumů tohoto opevněného sídliště z počátků doby bronzové v letech 2004–2007. Je fascinující, jak rychle po ukončení terénní části výzkumu následovalo i vědecké vyhodnocení valné části jeho výsledků a také publikace! Zatímco u jiných lokalit čekáme na zpracování a publikaci i desítky let, pokud se toho vůbec dočkáme a téměř nezapomeneme, že dotýčný výzkum vůbec někdy proběhl (to se, bohužel, týká i řady důležitých výzkumů na našem území), jsme v tomto případě konfrontováni s opravdu aktuálním stavem poznání i použitých metod. Již tuto skutečnost je třeba vysoce vyzvednout, a to v celoevropském kontextu.

Nebude na škodu připomenout alespoň základní vstupní údaje o lokalitě. Bruszczewo leží ve Velkopolsku, asi 60 km jižně od Poznaně. Opevněné sídliště bylo založeno na ostrožně, obtékané ze tří stran říčkou Samicí, někdy v průběhu 21./20. stol. BC. Tato centrální, ze všech stran opevněná část sídliště (tzv. *Mineralbodenbereich*) měla rozlohu asi 0,5 ha a od neosídleného (!) předpolí na SZ straně byla oddělena mohutným, 20 m širokým a 4 m hlubokým (!) vodním příkopem, lemovaným na vnitřní straně 2 m širokým opevněním vybudovaným jako dřevohlinitá konstrukce, jejíž vnitřní prostor byl vyplněn materiálem z příkopu. Byly tu zjištěny půdorysy domů, dílny, zásobnice i volná prostranství. Celá plocha byla ale výrazně postižena erozí a musíme předpokládat, že výzkumem odkrytý obraz zdaleka není kompletní. Palynologické analýzy i datované koluviální sedimenty v příkopu dokládají ukončení zdejších sídelních aktivit někdy v průběhu 17. stol. BC. Pedologické analýzy svědčí o znovuzalesňování celého dříve intenzivně využívaného území. Výjimečnost lokality spočívá ale zejména v dochování části sídliště v podmáčeném prostředí, ležícím původně v SV sousedství opevněné plochy, na břehu zde zjištěného jezera (tzv. *Feuchtbodenbereich*). Výzkum odkryl pozůstatky staveb, opevnění jezerního břehu i dalších zařízení z 19.–17. stol. BC a přinesl mj. nepřeberné množství konstrukcí a artefaktů z organických materiálů a také vzorků pro řadu přírodovědných analýz, poskytujících údaje o vývoji přírodního prostředí a vlivu zdejšího starobronzového osídlení na něj. Po ca 650 let trvajícím hiátu byla poloha znovu osídlena až lidem lužické kultury v období kolem r. 1000 BC. Bruszczewo leží na samém okraji území osídleného lidem únětické kultury, ne-li již mimo něj, vzdáleno ca 15 km od bohatého

mohylového pohřebiště *Łęki Małe* a jen 1,5 km od předpokládaného dalšího významného pohřbu nobility v lokalitě *Przysieka Polska*. Podle autorů spočívá výjimečnost této opevněné osady i v tom, že v prostředí severních regionálních skupin únětické kultury leží zcela izolovaně a nejbližší obdobnou lokalitu najdeme směrem k jihu až ve 130 km vzdálených Jędrzychowicích. J. Müller s J. Czebreszudem definovali dokonce samostatnou únětickou sídelní enklávu, tzv. Kościanskou skupinu, s centrální opevněnou lokalitou Bruszczewo, které pak náleží i již zmíněné a z literatury notoricky známé bohaté mohylové pohřebiště *Łęki Małe* (Müller — Czebreszuk 2003, 448).

Mezinárodní německo-polský výzkumný projekt, navazující na starší tradici bádání, započal r. 1995. Jeho terénní část probíhala od r. 1999 a byla ukončena v roce 2007. Předkládaná publikace se věnuje především právě výsledkům výzkumu podmáčeného areálu v SV sousedství vlastního opevněného sídliště, jehož vyhodnocení a budoucí publikace je už plně v kompetenci polské strany.

Referovaná monografie nepřináší kompletní publikaci výsledků výzkumů, které doposud nejsou zcela zpracovány. Jde spíše o sérii sond z různých oblastí výzkumu, s řadou dílčích poznatků, které bude ještě nutné synteticky zpracovat a prezentovat. V tomto smyslu považují publikaci za stále ještě předběžnou, i když v celkovém závěru se autoři již o celkové shrnutí nejdůležitějších momentů v anglickém jazyce pokoušejí (s. 756–782). Zde je nutné uvést, že i tento svazek edice, podobně jako svazek první (*Czebreszuk — Müller /Hrsg./ 2004*), je důsledně dvojjazyčný – polsko-německý.

Multidisciplinární výzkum se kromě archeologie zaměřil také na řadu přírodovědných metod (geologie, pedologie a paleopedologie, archeozoologie, archeobotanika, pylová analýza, analýzy dřev, uhlíků, dendrochronologie, radiouhlíkové datování, analýzy kovů atd.). Kromě tří hlavních editorů je zde na místě zmínit i dvacítku dalších specialistů, autorů či spoluautorů dílčích studií z obou stran polsko-německé hranice: I. Hildebrandt-Radke, H.-R. Bork, J. N. Haas, N. Wahlmüller, M. Szydłowski, T. Ważny, K.-U. Heußner, H. Kroll, D. Makowiecki, A. Drejer, A. Marciniak, S. Diers, H. Dibbern, P. Suchowska, K. Rassmann, B. Iwanek, J. Piontek, O. Nowak, M. Jaeger a B. Ducke.

Již starší polské výzkumy se zaměřily na samotný opevněný areál. Díky důsledkům silné eroze není interpretace zjištěných situací jednoduchá. Sedimentologické a geologické analýzy ukázaly, že v době bronzové leželo opevněné sídliště s rozlohou ca 1,5 ha na poloostrově přístupném pouze od SZ, obklopeném z ostatních stran územím rašelinových usazenin a jezerem o rozloze ca 35 ha. Dnešní převýšení nad údolím říčky Samice činí ca 5,5 m. Musíme však počítat s tím, že v době zdejšího starobronzového osídlení leželo dno údolí o 1,5–2,5 m hlouběji a naopak z vrcholu návrší od té doby zmizelo díky erozi 0,5–2 m půdy a kulturních vrstev. Převýšení na počátku doby bronzové bylo tedy o 2–4,5 m větší a činilo tehdy 7,5–12 m. Zhruba v období mezi léty 1750–1700 BC zdejší osídlení končí a návrší se opět zalesňuje. Následuje období tvorby půd, ukončené až v mladší/pozdní době bronzové (s. 16–49). I přes značný úbytek terénu na ploše opevněného sídliště usuzují autoři z prozkoumaných pozůstatků staveb, že tu během období starobronzového osídlení patrně nevzniklo více než 20–25 domů. Podle dendrotat a dat ¹⁴C z domu č. 4, dochovaného v podmáčené části sídliště, usuzují, že životnost takové stavby mohla být až 75–100 let. Současně tu existovalo nejvýše 10 domů. Při odhadovaném počtu 5–10 obyvatel na jeden dům usuzují, že počet obyvatel sídliště mohl činit ca 50–100 jedinců. Palynologické analýzy (s. 50–81) dokládají velký vliv lidské činnosti na okolí sídliště a jeho životní prostředí, a to zejména během zdejšího starobronzového osídlení (zde ca 2000–1770 BS). V jeho důsledku došlo např. k výraznému zhoršení kvality vody v blízkém jezeře.

Archeologický výzkum se v letech 2004–2006 zaměřil především na výzkum v podmáčené části sídliště. Detailně je prezentována dokumentace výzkumu a jednotlivé strati-

grafie včetně harrisových diagramů všech složitých situací (s. 92–231), výsledky analýzy makrozbytků a uhlíků (s. 250–287), zvířecích kostí (s. 288–331), keramiky, včetně jejího rozptylu v ploše i v jednotlivých vrstvách souvrství (s. 344–552), palynologie a dendrochronologie (s. 230–247), analýza artefaktů ze zbytků kulturní vrstvy v opevněném areálu (s. 554–573) atd. Pozornost je věnována také propojení poznatků jednotlivých analýz do provázané celkové interpretace a vytvoření stratigrafické sekvence průběhu osídlení na lokalitě a jeho dopadů na okolní ekosystém.

Řada získaných poznatků se týká zemědělské produkce. Ječmen a dvouzrnka se pěstovaly na oddělených polích jako jaře. Jednozrnka byla doplňkovou obilninou dvouzrnky. Mláčení a provívání probíhalo mimo sídliště, čištění zrna od plev potom na sídlišti. Vedle obilných polí existovala i pole s luštěninami a menší políčka a zahrádky, na kterých se pěstoval např. hrách, mák nebo fenykl. Podle autorů jde o organizovaný polní systém kontrolovaný nějakou politickou institucí. Pole byla hnojena. Malé množství zjištěných plev interpretují autoři jako důsledek pastvy na strništích po sklizni za účelem hnojení polí, patrně v pozdním létě, na podzim a snad i v zimě, protože nebyly zjištěny ozimy. Zakládání polí pomocí ohně či jejich spalování po sklizni přichází podle nich v úvahu díky velkému podílu uhlíků v pylových analýzách. Skladování obilí je doloženo na sídlišti, přímo v domech. Ve zjištěných depozitech v různých částech sídliště dominovaly různé obilniny. Přinejmenším pro některé domácnosti je proto doloženo obdělávání polí s odlišnou skladbou pěstovaných užitkových rostlin. Absentují doklady centrálního skladování obilí, autoři naopak předpokládají jeho decentralizované, individuální skladování a spotřebu obilí v každé domácnosti. Skladování obilí bylo odděleno od jeho zpracování, které, až po fázi mletí, probíhalo mimo domy. Žernovy byly používány v každé domácnosti. V rámci opevněného sídliště byla identifikována větší koncentrace nálezů obilí a zrnoteček v jeho severní části. Zde patrně probíhalo zpracování obilovin intenzivněji, než v jiných částech sídliště. Autoři předpokládají, že na lokalitě mohlo probíhat zpracování obilí i pro domácnosti v sousedních dvorech či osadách. Podle odhadů mohlo být takto zásobováno obilím ca 120 obyvatel deseti až patnácti domácností mimo vlastní sídliště Bruszczewo. Vedle obilovin a luštěnin se podařilo identifikovat i řadu dalších sbíraných plodin, jako jsou jahody, maliny, obružiny, šípek, bez, hloh, trnka, žaludy, líska atp. Četné zbytky loupáných a pražených žaludů svědčí pro jejich požívání lidmi. Autoři tedy považují za doloženou decentralizovanou rostlinnou výrobu, provozovanou individuálně jednotlivými domácnostmi.

Co se živočišné výroby týče, překvapuje malé množství rybích kostí (i ptačích), i když se konzumace ryb dá na břehu jezera předpokládat a nepřímou je i doložena nálezy proutěných vrší a dřevěnými plováky rybářských sítí. Autoři upozorňují na nepříznivé podmínky pro dochování kostí. Celkem 83–89 % kostí patří domácím savcům, z toho polovina náleží skotu, následují prase a ovce/kozy. I zde se zdá, že zastoupení jednotlivých druhů je v různých částech sídliště různé. Kostí koní a psů jsou v nálezech přítomny jen výjimečně. Zastoupení divokých zvířat kolísá mezi 11 % (opevněné sídliště) a 16 % (podmáčený areál). Mezi lovenou zvěří dominují kanec, jelen, srnec, zubr a bobr. Skot byl porážen v dospělém věku (to předpokládá jeho využívání k práci /tahu/, případně k produkci mléka), většina prasat však nepřekročila první rok života, což svědčí o jejich chovu pro maso. Chovaná zvířata byla porážena a bourána na sídlišti (běžně se nacházejí kosti ze všech částí skeletů). I u velkých lovených zvířat dominují vedle lebek právě dlouhé kosti končetin. U medvěda, divoké kočky či kuny potom hlavně zuby a čelisti. Naprostá absence kostí z některých částí těl lovené zvěře však svědčí pro jejich porcování mimo sídliště. Autoři předpokládají porážky zvěře nezávisle v každé domácnosti. Domácnosti, konzumující více masné produkty, se měly soustředit v severní části opevněného areálu. Velké množství kostí skotu, jelena a srnce v podmáčeném areálu naznačují zpracování kůže a kožešin v těchto místech. Archeobotanické ani paly-

nologické analýzy nedokládají existenci člověkem zakládaných pastvin, naopak svědčí o nekontrolované přirozené pastvě v bezprostředním okolí sídliště (nekontrolované potulování se zvířat). To dokládají i dochované stopy (!) v podmáčeném areálu. To vedlo nejen k degradaci lesních porostů či rozsáhlé místní erozi na svazích s řadou vyšlapaných pěšin, ale také k sycení toku říčky Samice i jezera množstvím organických látek.

Z nepřeberného množství dřevěných předmětů (s. 576–661) byly doposud zpracovány nálezy z r. 2004 a částečně 2005. Získané nálezy byly rozříděny do tří kategorií, na kůly, artefakty a vzorky (na rozdíl od artefaktů nenesou žádné stopy po opracování). Z doposud určených kůlů náleží většina dubu (ca 60 %), méně zastoupeny jsou olše (12 %), buk (8 %) a jasan (7 %), jen výjimečně pak i jilm, javor či líska. Zjištěny byly i různé způsoby opracování. Např. špičky kůlů byly vytvářeny dvojím způsobem – pravidelným osekáním ze všech stran nebo přitesáním jen z jedné strany. Z mnoha dalších předmětů můžeme kromě množství odřezků a třísek zmínit např. plováky sítí, kolíky různých tvarů a velikostí, nádoby z březové kůry, topůrko kamenné sekery, dřevěné louče (díky velkému podílu pryskyřice hlavně z borového dřeva), dřevěné klíny ke stípání větších kusů dřeva a dokonce dřevěný náboj kola (!). Z výzkumu pochází nadále řada hotových výrobků, polotovarů i odpadu z kostí, rohů a parohů (s. 662–700). I z nich byla doposud zpracována jen menší část. Paroží je převážně jelení, jen dva kusy náležejí srnci. Většina výrobního odpadu nese stopy po řezání a pilování pazourkovými nástroji, jen v jednom případě byly nalezeny stopy po řezání pomocí šňůry. Důležité jsou i nálezy jantarového korálu (s. 702–711) a celkem 25 bronzových předmětů (s. 712–722). Nálezy nepochybně dokládají velmi vysokou úroveň lokálního zpracování dřeva, parohů i kostí.

Jedním z nejzajímavějších nálezů je bezesporu sídlištní pohřeb odkrytý v podmáčeném SV areálu (s. 724–754). Z nebožtíka samotného zůstala sice jen kostra, díky příznivým podmínkám se ale dochovala řada s pohřbem bezprostředně souvisejících předmětů z organických materiálů. Je to především rohož z vrbového proutí, na které byl nebožtík uložen, a také zbytky konstrukce z dřevěných trámků (borovice a nějaký listnáč), umístěné po obou stranách těla (na S straně v délce 205 cm podél celého těla, na J jen od hlavy k pánevi). Mrtvý mladý muž byl uložen na pravém boku, hlavou k ZSZ, obličejem k jihu, v téměř natažené poloze s jen lehce pokrčenými nohama. Lebka byla překryta velkým střepek hrubé keramiky. U kostry se nenašly žádné milodary (krom dvou kamenných otloukačů) ani součásti oděvu či šperky. Hrob náležel sídelnímu horizontu 3 a data ¹⁴C z kostry a dřeva dokládají, že mrtvý byl pohřben v intervalu 1880–1770 BC. Detailní antropologická analýza přinesla o 18–24 let starém, 169 cm vysokém a ca 64 kg vážícím muži řadu zajímavých poznatků. Mezi 8. a 13. rokem života prošel chlapec řadou zdravotních a výživových krizových situací, které zanechaly trvalé následky, s nimiž se potýkal do konce života. Chlapec patrně již od raného dětství těžce pracoval. Jeho kostra (pánev, páteř, pravá horní část trupu, lebka) nese řadu stop velké a dlouhodobé fyzické zátěže. K deformacím došlo s největší pravděpodobností v důsledku přenášení těžkých břemen (pytlů či košů) na pravém rameni (břemena byla přidržována pravou rukou zdola a levou shora a možná i uchycena nějakým popruhem k hlavě). Patologické změny na kostře také naznačují poškození pohybového aparátu – jedinec silně kulhal na pravou nohu, doslova ji za sebou tahal.

Významné jsou doklady lokální vyspělé produkce kovových předmětů (doloženy jsou některé pokročilé litécké techniky). I přes značný úbytek kulturních vrstev a objektů v centrální, opevněné části sídliště se většina kovových nálezů (výrobků i výrobního odpadu – strusky) koncentruje právě tady. Tkalcovství v osadě dokládají nálezy závaží ke stavům. I přes velkou prozkoumanou plochu se však nenašly téměř žádné přelisy. Keramické nádoby z místní

produkce se užívaly ke skladování, vaření, pití a jídlu stejně jako k reprezentaci. Zpracování stále není ukončeno a autoři zmiňují jen několik poznatků a interpretací. Panuje velká shoda mezi keramikou z jam v centrální části sídliště a kulturních vrstev podmáčené SV části. Na základě odlišností v podílu hrubé a jemné či zdobené a nezdobené keramiky bude patrně možné vyčlenit určitá místa v rámci sídliště, která se od ostatních výrazně odlišují. Výzdoba může ukazovat na identitu jednotlivých domácností, případně je odlišovat od jejich sousedů. Jednotlivé části sídliště se od sebe navzájem liší, a to jak co do počtu nálezu, tak co do typů výzdoby i jednotlivých typů nádob. Autoři se domnívají, že tyto rozdíly mohou dokládat různý sociální status obyvatel jednotlivých částí sídliště, zejména jeho opevněné centrální části a SV podmáčeného areálu – původně jakéhosi podhradí (?).

Obecně lze říci, že hospodářský a společenský vývoj celé aglomerace kulminoval někdy kolem roku 1770 BC. V nejkratší, ale nejintenzivnější fázi *Bruszczewo 3* (ca 1790–1750 BC) je doložena největší variabilita v keramické produkci a také největší počet nálezů, zejména pak co se týče zásobnic. Z tohoto pohledu jsou první dvě fáze starobronzového osídlení (*Bruszczewo 1* – 2200–1950 BC; *Bruszczewo 2* – 1950–1790 BC) jakýmsi předebráním, počátečními fázemi s počátkem někdy kolem 2200 BC, poslední fáze *Bruszczewo 4* (ca 1750–1650 BC) pak jakýmsi dozníváním, ukončeným definitivně někdy kolem r. 1650 BC.

Analýza umožnila identifikovat rozdílné způsoby využívání různých částí aglomerace pro rozličné výrobní i spotřební činnosti a jejich proměny v čase, v jednotlivých fázích osídlení *Bruszczewo 1–4*. Existence opevnění osídlení centrální plochy pokrývá období ca 2050–1650 BC. Příkop byl vykopán ca v polovině 21. století BC a koluvální sedimentace v něm počíná někdy během 17. století BC. Palisádová konstrukce hradby vykazuje známky vícenásobných oprav. Sídelní aktivity v SV podmáčeném areálu počínají někdy kolem r. 1790 BC. Bylo zde vybudováno dodatečně opevnění a obytné i hospodářské stavby. Sídelní aktivity tu končí ca v polovině 17. století BC, kdy dochází ke zvýšení hladiny zdejšího jezera provázenému náhlými záplavami. Podle ekologických dat dosáhlo zdejší osídlení svého vrcholu kolem r. 1800. *On-side* pylové analýzy dokládají obilnářství, pastvu, využívání lesa a jeho mýcení s počátkem nejpozději v 21. století BC. Kolem roku 1800 BC zde existovalo intenzivní hospodářské využívání krajiny s minimem lesních porostů a celkovým parkovým charakterem krajiny s výrazným podílem pastvy. Zdejší jezero vykazuje velkou míru znečištění, dendrologické analýzy dokládají problémy s opatřováním vhodného dřeva např. pro stavby atd. Zhruba od období kolem roku 1770/1750 BC jsou patrné známky znovuzalesňování, což souvisí s úbytkem ekonomických aktivit na sídlišti, patrně v důsledku velkého negativního dopadu neregulované pastvy dobytka na zdejší životní prostředí.

Počet obyvatel aglomerace odhadují autoři na 50–100 lidí. Alespoň někteří z nich velmi těžce pracovali (viz pohřbený jedinec), jiní (?) měli přístup k hodnotným a exotickým výrobkům (jantar, kovy...). Z doložených řemeslných a výrobních aktivit založených na zpracování lokálních surovin a zdrojů můžeme zmínit zpracování dřeva, kůží a kožešin, parohu a kostí, tkaní, výrobu keramiky a zpracování kovů. Některé předměty (např. jantar) dokládají existenci nadregionálních kontaktů sídliště. Obilniny byly spotřebovávány na celém sídlišti, ale zpracovávaly se jen v některých jeho částech. Větší množství zásobních jam v centrálním opevněném areálu naznačuje možnost jistou monopolizaci v rozdělování některých komodit (*monopolisation of commodity distribution*). Toto centrální skladování komodit spolu s doloženou pokročilou metalurgickou výrobou a předpokládanou kontrolou (zapojením se) do sítě nadregionálních obchodních kontaktů (*supra-regional networks*) považují autoři za hlavní projevy přítomnosti/existence jisté politické moci na tomto sídlišti. Autoři předpokládají významnou roli sídliště jako důležitého bodu na

komunikaci, po které se dále k jihu dostával jantar od polského pobřeží Baltu. Právě politická stabilita na jedné straně umožňovala příliv pokročilých technologií s nutností dovozu používaných surovin (metalurgie), na druhé straně mohla garantovat stabilní dodávky jantaru směrem na jih.

Důležitá je předpokládaná ústřední funkce sídliště Bruszczewo v rámci celé Kościanské skupiny. Existující hospodářské a společenské podmínky tu umožňovaly život ca 50–100 lidem a mezi nimi i existenci skupin obyvatelstva (byť početně asi velmi omezených), zabývajících se specializovaným řemeslem (metalurgie), organizujících přísun lokálně nedostupných surovin či předmětů (např. kovy, jantar) a disponujících jistým stupněm politické moci díky podílu na nadregionálním systému výměny specializovaných znalostí/vědomostí a exotických komodit (*certain degree of political power through participation in knowledge networks and exotic commodity networks*). Podle autorů dokládají nálezy aktivity této vrstvy zejména v severní, nejvýše ležící části opevněného areálu (*the consumption of specific commodities took place here*). Příslušníci této vrstvy měli být potom pochováváni na bohatých mohylových pohřebištích, jako jsou např. *Łęki Małe* nebo *Przysieka Polska*. Ostatní v regionu zjištěná sídliště jsou interpretována jako samoty podřízené ústřednímu sídlu. Malý počet plochých hrobů má svědčit o tom, že většina obyvatelstva byla pohřbívána *without any grave construction*. Velmi extenzivní, nekontrolovaný způsob využívání okolí sídliště vedl k ekologickým problémům (nedostatek dřeva, znečištění a zarůstání jezera spojené se vzestupem jeho hladiny atd.) a destabilizaci celého systému, jeho kolapsu a následnému zániku, doloženému mimo jiné znovuzalesněním celého nadále nevyužívaného území. K tomu mohlo přispět i zhroucení systému nadregionálních kontaktů, jehož bylo sídliště (a jeho obyvatelé) patrně integrální součástí.

Krom publikovaných dílčích analýz považují za velmi užitečné právě závěrečné shrnutí získaných poznatků do celkové hospodářsko-společensko-politické interpretace. Teprve to nám umožní představit si možný způsob fungování této aglomerace v autory charakterizovaném regionálním i nadregionálním prostředí a srovnat ji s podobnými lokalitami v jiných regionech a dosavadními představami o jejich roli ve světě počínající doby bronzové. Je přitom téměř lhostejné, zda se tamní obyvatelé cítili být spíše příslušníky kulturního prostředí námi dnes archeologicky charakterizovaného jako únětická kultura, nebo měli-li blíže ke svým severnějším sousedům.

Zejména díky velkému množství poznatků získaných výzkumem podmačeného areálu, jejich zpracování, prezentaci a také pokusu o jejich celkovou interpretaci a zasazení do nadregionálního kontextu počátku doby bronzové považují knihy o opevněném sídlišti Bruszczewo za jednu z nejdůležitějších a nejinspirativnějších publikací zabývajících se tímto obdobím v celoevropském kontextu. Zato náleží celému autorskému kolektivu velký kompliment a velký dík. Budu se velmi těšit na komplexní zpracování celého výzkumu a s velkým zájmem sledovat všechny další publikace.

Literatura

Czebreszuk, J. — Müller, J. /Hrsg./ 2004: Bruszczewo. Ausgrabungen und Forschungen in einer prähistorischen Siedlungskammer Großpolens / Badania mikroregionu osadniczego z terenu Wielkopolski. 1. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa, Band 2. Poznań – Kiel – Rahden (Westf.): Verlag Marie Leidorf GmbH.

Ernée, M. 2008: Recenze: Czebreszuk, J. — Müller, J. /Hrsg./ 2004. In: Památky archeologické 99, 309–313.

Müller, J. — Czebreszuk, J. 2003: Bruszczewo – eine frühbronzezeitliche Siedlung mit Feuchtbodenerhaltung in Großpolen. Vorbericht zu den Ausgrabungen 1999–2001. Germania, 443–480.

Lubor Smejtek

Osídlení z doby bronzové v Kněževsi u Prahy – Bronze Age Settlement at Kněžves near Prague

S příspěvky P. Kubálka, I. Eliášové, J. Hlaváče, P. Kočára, J. Mihaljičević, J. Zavřela, J. Frány a J. Görsdorfa
Ústav archeologické památkové péče středních Čech, Praha, 2007–2011
ISBN 978-80-86756-15-8

Recenzoval:

Luboš Jiráň

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
jiran@arup.cas.cz

Monografie se zabývá komplexním vyhodnocením nálezů datovaných do doby bronzové, které byly získány v průběhu rozsáhlého záchranného archeologického terénního výzkumu na polykulturní lokalitě na katastru obce Kněžves (okr. Praha-západ). Hlavním předmětem zájmu, s ohledem na největší kvantum nálezů a autorovu specializaci, jsou potom nálezy z období popelnicových polí.

Publikace sestává ze tří svazků, vedle textové části tvoří další dva svazky kresebná dokumentace artefaktů a plány. Nadstandardní rozsah monografie je způsoben širokým spektrem zkoumaných otázek, které autor považuje za důležité, a také rozsahem dokumentace, jež se k sledované problematice váže.

Text odráží výrazným způsobem Smejtkovo uchopení předkládané problematiky, které lze označit za vyložené tradiconalistické. Práci uvozuje kapitolou o poloze a přírodních podmínkách naleziště, pokračuje erudovaně zpracovanou kapitolou o dějinách archeologického bádání na katastru obce a následně předkládá kapitolu o průběhu a podmínkách diskutovaného výzkumu. Tato je asi jedinou částí práce, ke které lze mít vážnější výhrady, neboť obsahuje informace v mnohém s tématem práce nesouvisející, podávané navíc často velmi populárně laděným jazykem. Také pasáže o použité metodě se vztahují pouze k metodě terénního výzkumu, zcela chybí popis metody, která byla aplikována pro dosažení v publikaci vytyčených cílů.

Základním dělicím prvkem další části práce je lidisko chronologické. Autor se nejprve věnuje zhodnocení nálezů ze starší doby bronzové, které dokládají existenci pohřební i sídlištní komponenty únětické kultury. Velká pozornost je věnována pohřebnímu ritu, který je rozveden v širších souvislostech a dokladuje výbornou orientaci autora v této problematice. Stejně tak vyznívá pasáž věnovaná datování zdejších nálezů. Závěrečnou část oddílu o únětické kultuře představuje svědomitě zpracovaný katalog příslušných nálezů.

Následuje kapitola věnovaná nálezům dokládajícím osídlení lokality ve střední době bronzové. Lze souhlasit s vymezením relativně chronologického intervalu pro toto období v rozmezí Br B – Br C, zatímco závěrečná „přechodná“ etapa Br C2 / Br D je začleněna již k období popelnicových polí. Stejně tak lze souhlasit s připojením se k názoru, že není důvodné dělit českou mohylovou kulturu na dva kulturní celky. Těžištěm této kapitoly je analýza tvarů a výzdobných prvků náležejících keramice mohylové kultury v Kněževsi a diskuse o přítomnosti džbánku z prostředí severopanonské kultury.

Stěžejní část publikace je věnována dokladům osídlení lokality v době popelnicových polí, které tvoří rozhodující

podíl všech nálezů na lokalitě objevených, přičemž mladší době bronzové, tedy knovízské kultuře, patří většina z nich. Autor se nejprve věnuje charakteristice sídlištních objektů, ovšem interpretační možnosti jsou v tomto případě objektivně limitovány destruktivním způsobem skrývky provedené na nalezišti, takže bylo možno omezit se pouze na určitý popis a značně hypotetické vývody. Podobně je tomu v případě nadzemních staveb, jejichž půdorysy jsou na polykulturní lokalitě hustě zasažené objekty neobyčejně obtížně rozpoznatelné. Nicméně L. Smejtek přistupuje k detailní analýze zjištěných struktur, využívá komparace s četnými již definovanými půdorysy nadzemních staveb ze sledovaného období, jaké byly doloženy jak v Čechách, tak zejména v sousedním Německu a také v Polsku, a na základě takového srovnání rekonstruuje očividně úspěšně podobné půdorysy i v Kněževsi.

Více než polovina Smejtkova textu v publikaci je věnována analýze movitých artefaktů z období popelnicových polí, které byly terénním výzkumem získány. Velmi přehledně je podána stručná kompilace představující současnou podobu vnitřní periodizace knovízské kultury. V terminologické polemice ohledně pojmu šítarský stupeň či šítarská kultura se L. Smejtek přihlašuje k druhé variantě. Jakkoliv je jeho argumentace v tomto případě poněkud jednostranná, je nicméně i přesvědčivá. Ovšem terminologická rozrůzněnost provázející předpokládaný kulturní přerod je typická nejen v rámci české komunity, ale odráží se v terminologických posunech a rozdílech při klasifikaci tohoto období i v sousedních oblastech.

Opět poměrně populárně laděný jazyk uvozuje oddíl zabývající se typologicko-chronologickým rozbohem keramiky. Následuje detailní a velmi fundovaná morfologická analýza keramických artefaktů a jejich přiřazení jednotlivým chronologickým horizontům v rámci vnitřní periodizace. Autor rezignoval na tvorbu vlastního strukturovaného deskripčního kódu, tudíž i na možnost jakékoliv formalizované analýzy keramického souboru, a rozhodl se pro využití již padesát let existujícího třídícího systému, který je založen zejména na typologické intuici. Je otázkou, zda keramický soubor z Kněževsi nemohl být pro pokus o nějaké exaktnější třídění využit, na druhé straně je pravdou, že ono intuitivní třídění je funkční, tudíž do značné míry opodstatněné a použitelné.

Vycházejí z tohoto pohledu, předvedl L. Smejtek velmi tradičně koncipovaný, ovšem podrobný a kvalitní rozbor výskytu jednotlivých keramických druhů a typů, jehož součástí jsou i analogické nálezy z jiných lokalit a relativně chronologické řazení. Nejcennější pro další využití jsou dozajista přehledné tabulky typových variant druhů nádob v čase a zejména keramických tvarů naplňující jednotlivé vývojové horizonty knovízské kultury. Je možno hovořit o vytvoření jakéhosi „klíče k určování a zařazení knovízské keramiky“, což je dozajista kruciólní počín autora v této práci. V souvislosti s rozbohem keramického souboru je třeba ocenit i přínos L. Smejtky k problematice doposud málo diskutované, tedy zdobení nádob bronzovými aplikacemi; stejně tak významný je i rozbor nálezů keramiky „cizí proveniencie“ s nestandardní výzdobou. Autor velice precizně shledává analogie v okolních oblastech, ale asi pochopitelně rezignuje na jednoznačné vysvětlení výskytu nádob s takovou výzdobou v Kněževsi.

V následujících pasážích, které jsou věnovány dalším výrobkům z hlíny, zaujme, v případě opracovaných koleček vyrobených ze stěn nádob, rezervovaná akceptace staršího názoru o jejich funkci – coby hracích kamenů.

Stejným způsobem jako keramické artefakty (a stejně důkladně) je proveden rozbor nepříliš početného souboru nalezené bronzové industrie doplněný katalogem těchto artefaktů a kapitolou spojující jistě oprávněně nález kamenné lící formy na výrobu dláta s předpokladem kovolitických aktivit na lokalitě.

Mezi další nosné pasáže publikace patří kapitola, jež výrazným způsobem prohlubuje dosavadní poznávání kultov-

ních praktik v prostředí knovízské kultury. Prezentuje totiž výjimečné nálezevé soubory, které byly objeveny ve dvou sousedících sídlištních objektech a které sestávají z desítek talířovitých misek. Mimo to obsahoval jeden z těchto objektů i další neobvyklé hliněné artefakty sloužící snad jako podstavec a kulovitý kamenný předmět s oběžným žlábkem. Smejtkova interpretace těchto nálezů je velmi důvěryhodná, nicméně je otázkou, zda zde formulované závěry nejsou příliš kategorické.

Poslední kapitolou, jejímž předmětem jsou konkrétní movité nálezy, je kapitola zabývající se lidskými a zvířecími kosterními pozůstatky v sídlištních objektech. Uvozuje ji kompilovaná pasáž o variabilitě tohoto fenoménu v prostředí knovízské kultury, po níž následuje zhodnocení nálezevých situací, ve kterých bylo 107 pozůstatků lidských jedinců nalezeno. Úroveň některých částí textu (konkrétně diskusi o genetické determinaci a příbuzenských relacích) opět trochu sráží poněkud populistický jazyk. Kapitolu uzavírá podrobný katalog objektů s lidskými skelety a komentovaný katalog objektů se zvířecími skelety.

Závěrečný oddíl publikace je věnován otázkám chronologie. Nejprve je provedeno relativní časové zařazení nálezů do jednotlivých horizontů, a to tím způsobem, že na již existující schémata typologicko-chronologických vazeb jsou navázány konkrétní artefakty z Kněževsi. Současně je komentována densita objektů a jejich prostorové vymezení v rámci oněch časových horizontů.

Poslední kapitola publikace prezentuje výsledky radiokarbonového měření 4 vzorků z prostředí knovízské kultury, které víceméně potvrzují dosavadní představy, a poněkud neintencionálně zabíhá i k dalším otázkám, které s hlavním tématem práce nijak zvláště nesouvisejí.

Závěr, který by shrnul a definoval nově dosažené výsledky, jež práce přinesla, de facto chybí, je bohužel nahrazen pouze oním občas se objevujícím neobsažným textem sklouzávajícím k populismu.

Neocenitelným zdrojem informací a dat pro další bádání jsou rozsáhlé přílohy a analýzy, které textovou část díla zakončují. Přiložen je popisný katalog objektů s analyzovanou keramikou, jejich tabelárně zpracované chronologické zařazení a prostorová identifikace v plánech. Následují přírodovědné analýzy (antropologická P. Kubálka, genetická I. Eliášové, osteologická, jíž zpracoval z rukopisných záznamů J. Petříčkové sám autor monografie, malakologická J. Hlaváče, archeobotanická P. Kočára a J. Mihályiové, mineralogická J. Zavřela a rentgenofluorescenční J. Frány; doplněny jsou i výsledky radiokarbonového datování vzorků z Kněževsi J. Görsdorferem).

Je třeba konstatovat, že přednosti recenzované monografie vysoce převyšují její drobné nedostatky. Lze litovat absence oddílu, který by jasně definoval a stanovil teoretické cíle a aplikovanou metodiku, jejíž pomocí jich má být dosaženo. Právě toto je také zřejmým důvodem pro absenci shrnutí výsledků práce v jejím závěru. Je také možno litovat, že autor zcela záměrně rezignoval na pokus o vytvoření byť pouze jednoduchého deskripčního systému pro formální popis keramických artefaktů a omezil se na způsob analýzy, jenž převládal ve 3. čtvrtině minulého století. Textu nesvědčí ani občasné sklouznutí k jazyku, který bývá užíván v populárně laděných novinových příspěvcích.

Na druhé straně představuje Smejtkova práce jako celek následováníhodný příklad, jak by mělo vypadat kvalitní finální zpracování významného terénního archeologického výzkumu. Text je koncipován přehledně, jednotlivá témata jsou racionálně oddělena. Rozbory jednotlivých nálezů a nálezevých situací jsou široce komentovány. Pokud se objevují vlastní autorovy interpretace, jsou většinou opatřeny dostatečnou argumentací. Obrovským přínosem práce je přítomnost grafických chronologických tabulek, na jejichž základě mohou i specialisté na jiná období bez problému provést detailní chronologické zařazení knovízské keramiky.

Susanne Sievers

Die Waffen aus dem Oppidum von Manching
Die Ausgrabungen in Manching 17

Reichert Verlag, Wiesbaden, 2010
182 stran textu, 62 kresebných a fotografických tabulek, 63 kresebných obr. v textu
ISBN 978-3-89500-754-5

Recenzoval:

Miloslav Chytráček

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
chytracek@arup.cas.cz

Předložená publikace přináší vyhodnocení nálezů zbraní v Manchingu a jejich interpretaci v celkovém rámci keltské civilizace. Podařilo se tak realizovat záměr původní koncepce, kterou před 50 lety načrtl Werner Krämer, zakladatel moderního výzkumu v Manchingu. Práce s rozsáhlým katalogem nálezů vychází z precizní typologické a chronologické klasifikace a na základě rozšíření jednotlivých zbraní i svědectví hromadných nálezů podává výpověď o sídelním vývoji lokality od LT B do LT D.

Relativní chronologie zbraní z oppida Manching se opírá o vyhodnocení inventáře mužských i ženských hrobů v jižním Německu a nové upřesnění chronologie vychází především z typologie mečů LT B2 – LT D. Základem pro jemné rozdělení mečů časné a střední doby laténské jsou stále výzkumy vycházející z nálezů mečů v La Tène. V první části monografie se autorka podrobně věnuje jednotlivým skupinám zbraní, které byly nalezeny v Manchingu. Jedná se o čepele mečů, pochvy, závěsné řetězy k mečům, části opasků, zápony, nákončí řemenů, dýky, hroty kopí a oštěpů, botky kopí, hroty šípů, části štítů a přileb, nebo fragmenty kroužkové zbroje. Následují ostruhy, nášlapné trny do nohou a sekera s otvorem pro topůrko. S. Sievers upozorňuje na odlišné možnosti datování jednotlivých nálezů, starší skupina předmětů byla získána do roku 1974, zbývající část souboru pochází z výzkumů realizovaných od roku 1984.

Velký počet zbraní pochází z řady depotů, které byly nalezeny především v blízkosti svatyně.

Těžiště nálezů leží vesměs v LT B2 a LT C1. Potvrzují to i jiné skupiny artefaktů, např. části kotlů nebo koňské postroje. Většina velkých kusů zbraní (meče, závěsné řetězy k mečům, kopí, štítové puklice) patří střední době laténské, zatímco menší ztracené zbraně se řadí jak do střední, tak pozdní doby laténské. Zvláštní problematikou představuje použití starého kovu ve čtvrti řemeslníků v Altenfeldu, kde zbytky zbraní hrály velkou roli.

Susanne Sievers věnuje pozornost vertikálnímu i horizontálnímu rozmístění zbraní na lokalitě. Rozlišovat lze zbraně nalezené v kulturní vrstvě a zbraně odkryté v jámách a příkopech. V centrální ploše 135 zbraní pochází z jam, 152 z kulturní vrstvy, rozdělení nemusí být ovšem přesné, neboť výplně jam zasahují i do kulturních vrstev. Rozmístění zbraní podle časových horizontů prozrazuje povolnou rozpínavost sídliště. V LT B2 a v LT C2 je nápadně deponování zbraní kolem chrámu, v LT C1 a především v LT C2 se projevuje nahromadění velkých kusů zbraní v centrální ploše po obou stranách severní cesty. Nálezy z pozdní doby laténské jsou rozptýleny v okrajových oblastech lokality, těžiště leží v někdejší čtvrti řemeslníků na ploše dnešního Altenfeldu a také u východní brány. Velké

kusy zbraní jsou v LT D velmi vzácné, výjimku tvoří pouze některé štítové puklice a části mečů z Altenfeldu, k tomu přistupuje meč z Riedelmoosgraben vně oppida. Nebývalou koncentraci zbraní v Altenfeldu lze vysvětlit novým zpracováním starých kovových artefaktů v této čtvrti. Autorka věnuje také náležitou pozornost stavu zachování zbraní. Velký počet rozličných druhů poškození neumožňuje žádnou jednoznačnou interpretaci. Vedle náhodných poškození a stop po boji jsou registrována cílená ohnutí a pokřivení, která prozrazují kultovní praktiky, vyloučena ovšem není ani práce řemeslníků. Podle stavu zachování lze jen sotva rozlišit časové horizonty. Výjimku představují velké kusy zbraní LT C z centrální plochy se záměrnými poškozeními a nálezy demontovaných zbraní LT D z řemeslnické čtvrti v Altenfeldu, které souvisejí s recyklací kovu.

Velká pozornost je věnována fenoménu ukládání depotů v areálu sídliště z Manchingu. Na řadu významných nálezů se přišlo již v roce 1936 při stavbě letiště. Jedná se o tři hlavní naleziště v centru oppida vzdálená od sebe cca 5 m; nálezový komplex, označený jako depot A12, je v recenzované práci poprvé pohromadě vyobrazen. Ze zbraní se zde mělo nalézt 8 hrotů kopí a 1 botka kopí, 1 celý meč, 7 hrotů čepelí, 3 nákončí pochev, 3 celé štítové puklice, fragmenty opaskových řetězů, lícnice přilby. Ze skupiny kovových nádob nápadně vystupují staré výrobky z doby halštatské: žebrovaná cista, poklička a zbytek cedníku. Době laténské patří nepochybně části kotlů: 5 držadel, 1 okraj a ucho. Ke koňskému postroji a vozu se řadí 5 kruhových uzd, 2 držáky uzdy a 1 zákolníček. Několik skob, spon LT C1 a jeden skleněný kroužek LT C2 dokreslují obraz, v němž dominují tři skupiny zbraní, zbytky kovových nádob, výstroj koně a vozu. Časové těžiště datovatelných nálezů leží jasně v LT B2 a LT C1. Jednoznačně pozdně laténské nálezy chybí a k uložení depotu tak mohlo dojít nejpozději na přechodu od LT C k LT D.

V depotu z Leisenhart je podíl zbraní malý: reprezentované je jílce meče, nákončím pochvy a řemenem opasku. Kovové předměty zastupují vedle zbraní i části koňského postroje a vozu, také šperk a picí soubor kovových a dřevěných nádob. Ojedinelý zvonek je pravděpodobně pozdně republikánského stáří a představuje římský import. Hromadný náleží z Leisenhart byl uložen v pozdní době laténské, kolem středu 1. stol. př. Kr.

Pozdně laténský meč v bronzové pochvě s nákončím typu Ludwigshafen byl v roce 1937 nalezen 300 m východně od jižní brány. Pozoruhodná interpretace hromadných nálezů umožňuje sledovat vývoj sídelní aglomerace Manchingu v ostřejším světle. Nález A12 se připojuje k řadě podobných depotů zbraní ze střední doby laténské, na které se v posledních letech soustředila pozornost. Zbraně i jiné drahocenné předměty byly jako symboly s vysokou hodnotou velmi vhodné k oběti bohům za účelem vyprošení pomoci. Často reprezentovaly také válečnou kořist, která se jako neupotřebitelná vystavovala na odív. Zbraně se nejdříve asi vystavily, teprve až po rozkladu dřeva se přistoupilo k jejich zničení a zakopání. Předměty byly předány zpět bohům, procesem obětování došlo k jejich zasvěcení a tabuizaci, zničení i následné zakopání jim odebralo světskost. Pro interpretaci depotu A12 je důležitá poloha nálezu v blízkosti chrámku se zjištěnými třemi vývojovými fázemi. Umístění ve středu pozdějšího oppida v nejvýše položeném bodu při cestě vedoucí k východní a jižní bráně prozrazuje zvláštní význam kulturní stavby vymezené příkopy. Autorka uvažuje o cíleném zakopání depotu A12 velmi pravděpodobně uvnitř nebo na okraji posvátného okrsku. Z nejmladšího příkopu pochází většina nálezů, kosterní zbytky novorozeněte mohou představovat oběť. Lidské kosti ležely v některých kúlových jámách i v prostoru polygonální stavby. Nalezená zvláštní bronzová kování mohla být připravena na dřevěných číších nebo pohárech, které se používaly při kultovních praktikách. Pozoruhodný je náleží železného halštatského meče typu Mindelheim uloženého původně ve svatyni, který pravděpodobně pochází z hal-

štatské mohly zničené Kelty. Předpokládá se, že chrámek byl postaven v souvislosti s kultem mrtvých nebo s kultem předků. V galofímských svatyních se také objevují vyslovené starožitnosti, kult mrtvých odpovídá určité kulturní tradici a je doložen i v manchingském centru. V obvodovém žlabu je vedle nálezů ze střední i pozdní doby laténské nápadné také nahromadění římských artefaktů včetně malého depotu želez z doby římské. S. Sievers naznačuje, že svatyně založená v pozdní fázi časné doby laténské trvala až do pozdní doby laténské a místo si zřejmě zachovalo svoji auru až do doby římské.

Autorka si klade rovněž otázku, kdo zasvěcování prováděl a komu bylo přinášeno. Zbraně a součásti kroje staví do popředí myšlenkou sféru. Sledujeme-li gallořímské svatyně poskytující četné nálezy zbraní, tak se rýsuje široké spektrum zasvěcení určitým božstvům. Merkur, Venuše, Mars, Apollo, Jupiter a Diana bývají dávání do souvislosti se zasvěcením zbraní. Italský Mars souvisel také s rozkvětem vegetace, tedy se zemědělstvím. Pokusy identifikovat římské bohy s keltskými božstvy nejsou snadné, ale např. Teutates nebo Esus se ztotožňují s Merkurem, Esus také s Marssem. Válečnická božstva s dodatečně připisovanou posvátnou silou a všeobecným vztahem k úrodnosti doplňují agresivní aspekt, vyrovnávají jej, a s takovým myšlenkovým rámcem se rovněž shoduje víra Keltů ve znovuzrození. V depotech z Manchingu opakovaně vystupuje symbolika mužské válečnické mentality, vedle zbraní je uviditelný doložen kůň jako jezdecké zvíře elity, zákolníček symbolizuje bojový vůz.

Úkonu obětování se pravděpodobně chopila válečnická elita a prostředníky mezi obětujícími a božstvem byli kněží. Zda měla svatyně lokální nebo nadregionální význam, nelze odhadnout, ovšem její poloha ve středu nejstaršího keltského osídlení Manchingu i nahromadění nálezů stupně LT B2 naznačuje, že mohla hrát významnou roli při rituálním zakládání sídliště. Zbraně obětované v posvátném okrsku nemají v jihoněmeckém prostoru žádné paralely a S. Sievers předpokládá, že se z části jedná o předměty ukořistěné na jihu, nejspíše v hornoitalském prostoru Gallie Cisalpinie. Obětování válečné kořisti Kelty je doloženo v písemných pramenech, archeologicky se nejvýrazněji projevuje ve svatyních severní Francie bohatých na zbraně.

V pozdně laténském depotu z Leisenhart se válečný aspekt projevil jen jako druhořadý a nemůže se proto uvažovat o obětině válečné kořisti. Pokud by se hromadný nálezy interpretoval jako kultovní, musí se uvažovat o jiném náboženském kontextu. Vyloučit ovšem nelze ani motivy deponování související s řemeslem.

Pozdně laténské zbraně známe především z říčních nálezů. Několik km od Manchingu dolů po proudu byl v říčním štěrku u Irnsingu objeven pseudoantropomorfní meč transportovaný zřejmě kus řekou. Pozdně laténské nálezy vyzdvížené z vody v nejbližším okolí oppida Manching reprezentuje meč typu Ludwigshafen i dvě čepele mečů se zbytky pochvy nalezené v pískovně v Münchsmünsteru nedaleko Manchingu. V případě oběti řeka představovala sídlo božstva.

Změny na přechodu od LT C k LT D odrážejí měnící se pohřební rítus, jehož následkem ve velké části Evropy chybí pozdně laténské pohřby, nebo jsou přinejmenším velmi vzácné. V galských nebo belgických svatyních je zaznamenán zřetelný pokles obětování velkých kusů zbraní, jejich těžiště leží převážně ve střední době laténské. V LT D se objevují miniaturní zbraně namísto originálů; na západě pokračoval tento obvyčej až do gallořímské doby.

V dalších kapitolách sleduje autorka nálezy zbraní, které souvisely s řemeslem na sídlišti.

Řada z nich se do půdy dostala jako polotovary, jedná se o čepele, kování pochev, hroty kopí, oštěpů a šípů. U nálezů ingotů mečů S. Sievers nevyklučuje interpretaci polotovarů, z nichž se vykovávaly čepele mečů, ovšem zhotovovány z nich mohly být i jiné předměty. Pokus lokalizo-

vat dílnu, v níž se čepele mečů vyráběly, naráží na značné obtíže. Většina polotovarů pochází z kulturní vrstvy související s rozsáhlými planýrkami, což ztěžuje exaktní lokalizaci, tehdejší dílny také neprodukovaly velké kusy odpadu. Kovářské výrobky se ale koncentrují v centrální ploše právě tam, kde byly objeveny polotovary mečů. Meče jsou datovány do LT C, především do LT C2 a jejich rozšíření v centru Manchingu se shoduje s ostatními velkými zbraněmi střední doby laténské. Všechny nálezy se ovšem nedají s určitostí vztáhnout na činnost řemeslníků, připomenout lze i votivní soubory celých svazků hřiven mečů.

Autorka si klade také otázku, zda se při výrobě mečů jednalo o specializované řemeslo. Usuzuje, že čepele seker, nožů a kos byly podrobeny stejnému postupu kalení jako čepele mečů a při výrobě čepelí tak žádná specializace nebyla nutná. Jinak to mohlo být u čepelí zdobených leptáním a kovaných lamelovou technikou, která nastupuje koncem střední doby laténské. V Manchingu ovšem chybí doklady výroby vysoce kvalitních čepelí mečů. Při výrobě pochev by se dalo uvažovat o specializaci, ale i v tomto případě nelze výrobu jednoznačně prokázat. Zástavba ve formě malých jednotek podél severní příčné cesty je dávana do souvislosti s řemeslem, interpretuje se jako čtvrt řemeslníků.

Koncentrace kovářských nástrojů na jižním okraji centrální plochy se nachází i v okrajové oblasti velkého komplexu s dvorcovou zástavbou, kde se předpokládají dílny i obydlí řemeslníků. Doklady pro zpracování kovu poskytují také severní oblast centrální plochy, kde polotovary zbraní ale chybí. Podle S. Sievers muselo v Manchingu existovat více řemeslnických čtvrtí, ale žádná jasnější specializace výroby se zatím nerýsuje, nelze ji ovšem vyloučit. Indicie prozrazující zpracování bronzů se např. soustřeďují SZ od centrální plochy a JV od Altenfeldu. Kovářskou dílnu se podařilo lokalizovat v oblasti jižního obchvatu, ale souvislost s produkcí zbraní doložena nebyla. V pozdní době laténské je produkce hrotů kopí, oštěpů a šípů prokázána v oblasti severního obchvatu. Exaktní lokalizace dílny produkující výlučně zbraně se ale v Manchingu dosud nezdařila. Výzkum řemeslnické čtvrti v Altenfeldu umožnil v Manchingu studovat zpracování starého kovového šrotu. Rozšíření nálezů zbraní tam ukazuje zřetelnou koncentraci, jedná se hlavně o malé fragmenty zbraní. Některé části jsou prohnuté a prozrazují násilnou demontáž. Stejně bylo nakládáno i s kovovým nádobím, jak prozrazují mnohé zlomky kotlů, z nichž byly získávány plechy pro další zpracování. Zpracování bronzů a železa se v Manchingu vzájemně neoddělovalo a práce pro vlastní potřebu i opravy nebyly nezbytně vázány na specializované řemeslo. Rozsáhlá produkce zbraní, jejíž výrobky by byly určeny pro směnu zboží, není v Manchingu dosud doložena.

V následující části práce se zaměřuje S. Sievers na aspekty válčení v souvislosti s nalezenými zbraněmi. Řada zbraní z Manchingu nese stopy po boji, např. meče i kopí jsou poškozeny záseky a zlámáním, na štítových publikcích lze pozorovat deformace po úderech. Náslapné trny do nohou nalezené uvnitř oppida vybízejí k otázce, zda mohou svědčit o bojích v oppidu. Všechny pocházejí z horní části kulturní vrstvy, lze je datovat do pozdní doby laténské a podle autorky by mohly souviset s koncem Manchingu. Hroty šipek se objevují ve velkých koncentracích, válečná souvislost je diskutována pro severní plochu Altenfeldu. Hroty šípů zde rozmístěné pocházejí spíše ze starších nálezových souvislostí konce střední doby laténské, několik šipek je ovšem mladších a S. Sievers naznačuje, že nálezy šípů mohly odrážet dva odlišné krizové horizonty. Početné botky kopí nalezené v oblasti východní brány by mohly pocházet ze vztyčených kopí válečníků, kteří bránu strážili. Z předpolí klešovitě brány jsou známé nálezy fragmentů z nákončí pochvy a kopí, které snad prozrazují bitku u brány. Známkou ohrožení oppida je dřevěná skříňová uzávěra před východní branou dendrochronologicky datovaná na konec 2. stol. př. Kr. Množství ztracených nálezů zbraní svědčí o tom, že opevněné sídliště bylo dobře strá-

ženo a válečník patřil k běžnému obrazu obyvatelstva. Vysoký počet bronzových exemplářů ostruh poukazuje na silnou přítomnost tzv. *equites* v oppidu.

V následujícím se autorka věnuje kultovní interpretaci zbraní. Opěrné body pro kultovní výklad poskytují nálezy okolnosti nebo doklady záměrného poničení. Souvislost depotu A12 se sousedním chrámkem je zřejmá. Nápadné nahromadění záměrně zohýbaných zbraní se projevuje především v blízkosti dalších dvou domnělých svatyní v centrální ploše a v prostoru jižního obchvatu. Kultovní interpretaci autorka nevyklučuje v případě kombinace lidských kostí se zbraněmi doložené na dně zásobních jam nebo studní. Pro votivní deponování byly nejlépe vhodné studny, které díky své hloubce poskytovaly kontakt s podsvětím. Ojedinelá miniatura šipky nalezená v Manchingu souvisí zřejmě s obětinami miniatur zbraní, které byly koncem doby laténské běžné především v severogalském a belgickém prostoru.

Velkou pozornost zaměřuje S. Sievers na srovnání se stavem poznání zbraní v jiných opevněných sídlišťích doby laténské na území Německa, Francie, Rakouska, Čech, Moravy a Slovenska. Zvláštní pozice Manchingu a Starého Hradiska je velmi zřetelná. Z velkého počtu zbraní v Manchingu vyplývá, že zde byly zastoupeny všechny čtyři aspekty – válka, řemeslo, kult a ztracené nálezy. Doklady válečných dějů jsou pravděpodobně především pro Eschweiler-Lohn ale v případě Starého Hradiska, Závisti, Velem a Dünsbergu jsou podle autorky diskutabilní. Zbraně v kultovní souvislosti známe na Titelbergu, Závisti, Starém Hradisku, Heidetränk-oppidu, v Dünsbergu i Roseldorfu. Relikty řemesla lze prokázat na Stradonicích, Starém Hradisku, Velem, Kelheimu, a Berching-Pollanten.

Závěrečné kapitoly monografie jsou věnovány historii Manchingu v zrcadle zbraní. Přes 800 nálezů zbraní vrhá přímé světlo na historii sídliště. V Manchingu patří nejstarší nálezy zbraní stupně LT B2 do horizontu obou neďalekých pohřebišť Hundsruken a Steinbichel. První jmenovaná nekropole byla založena ještě v době historické expanze. Pohřebiště Steinbichel umístěné již vně pozdějšího hradebního obvodu vzniká v době, když už bylo zřejmé, že starší pohřebiště stojí v cestě rychle se rozvíjejícímu sídlišti. Mohlo se také jednat o pohřebiště dvou rodů nebo částí kmene a není vyloučeno, že tehdy vedle sebe existovalo více sídlištních jader. Žárový hrob v centru sídliště dokresluje tuto počáteční fázi vznikající sídelní aglomerace. Pohřbená osoba vybavená také dvěma listovitými kovánami z bronzu zde hrála zřejmě zvláštní roli. Listovité emblémy prozrazují spojení s kultem stromu. Válečná elita Manchingu stupňů LT B2/C1a byla v pohřebch reprezentována jen třemi osobami, přičemž jedna pochází z pohřebiště Hundsruken a dvě ze Steinbichel. Tito válečníci stojící zřejmě na špičce tehdejší společnosti mohli ovládat více rodin, které vedle sebe žily ve stálém zápasu o vedoucí pozici. Odpovídající rys sociálních odlišností není v sídlištním obrazu LT B ještě zjištěn, ale v LT C se již projevuje v odlišných strukturách dvorců. Nepočtené nálezy zbraní LT B2 se koncentrují v centrální ploše, kde snad naznačují existenci jednotlivých malých sídlištních jader. Deponování poničených zbraní LT B2 v okolí centrálního chrámků prozrazuje kořeny manchingské zakládající generace. Nejméně část vedoucí elity se mohla vrátit z jižních tažení, některé zvláštní zbraně ukazují na cestu přes Alpy z etruského prostoru. Co Manching odlišuje od jiných současných sídlišť, je jižní element odrážející se na některých zbytcích zbraní v kombinaci s jednoznačně kultovním uspořádáním. Navázání na staré tradice mělo velký význam a poskytovalo legitimitu. V příkopu centrálního chrámu nalezený halštatský meč i zbytky bronzového nádoby doby halštatské patří k depotu A12 prozrazují keltský kult předků. Válečnický element měl zřejmě hrát podstatnou roli při založení nejčasnější svatyně v Manchingu. V době zakládání sídla snad ideologicky sloužil neznámý mýtus související s kultem předků a ochrana božstva spjatého se svatyní měla působit

na obyvatelstvo usídlené v okolí. Časné zbraně tak sloužily legitimaci moci, která vyjadřovala nároky centrálního náboženského místa. Prozrazuje to také poloha svatyně v centru pozdějšího hradebního obvodu na křižovatce ulic vedoucích k budoucí východní a jižní bráně.

Zbraně LT C nalezené v pohřebišti Steinbichel jsou dávány do souvislosti s obyvatelstvem Manchingu. Počet hrobů se zbraněmi dosahuje v LT C1 deseti, v LT C2 jsou známé pouze dva. Nositelé zbraní – označovaní jako *equites* – z pohřebiště Steinbichel stáli na špičce společnosti, uzavřené jednotky dvorců LT C v Manchingu ukazují na odlišné sociální postavení i zřizování nových funkcí ve společnosti. Deponování zbraní v bezprostředním okolí chrámu je svým složením stejně jako výbava hrobu válečníka z LT C, který je vybaven mečem, kopím a štítem. Rovněž u zbraní z hrobů LT C existují doklady o dalekosáhlých kontaktech, musíme počítat s pohybem zboží ale i s mobilitou lidí, jak ukazují analýzy izotopů stroncia z kostrových pohřbů. Podle nejnovějších výzkumů kosterních pozůstatků z plochy Altenfeld je příchod skupin z bójského prostoru nově doložen také v Manchingu. Sídliště mělo zřejmě relativně otevřenou sociální strukturu, která umožňovala integrovat cizí skupiny. Vedle všudypřítomného řemesla zde muselo hrát stále roli kultovní zacházení se zbraněmi. Mladší fáze centrální svatyně náleží s určitostí střední době laténské, deponování zbraní tu probíhá na začátku LT C2, ale zbraně tohoto stupně jsou vysloveně vzácné, zřetelné těžiště leží v LT B2 a LT C1. Značný rozptýl velkých částí zbraní v centru sídliště umožňuje uvažovat o zánikovém horizontu. Jedná se především o zbraně LT C1, méně už o LT C2 a doba katastrofy spadá ještě do 2. stol. př. Kr. Votivní deponování se konalo před zničením centrální plochy, v době katastrofy byly zbraně ještě vystaveny a podle nálezu svatyně zůstala ušetřena zničení. Při bojích kolem centra Manchingu muselo docházet ke ztrátám zbraní. Při plenění a úklidových pracích po požáru byla řada z nich zřejmě vytažena z trosk sídliště a mohly být znovu používány nebo přepracovány. Z písemných pramenů ale víme, že předměty ze svatyně často postihovalo tabu a autorka si klade obtížnou otázku, zda v Manchingu snad nedošlo k výměně obyvatelstva. Doklady o zacházení se starými zbraněmi poskytují jejich pozůstatky z řemeslnické čtvrti v Altenfeldu. Doložená recyklace zbraní vypovídá o tom, že neupotřebitelné kusy tam byly přepracovávány.

Shrnutí pro LT C ukazuje takový obraz sídliště, v němž se ukořistěné zbraně ukládaly v nejméně dvou svatyních, kde byly zřejmě vystaveny. Válčení a vztah k odpovídajícím božstvům nebo héroům zde musely nadále hrát značně velkou roli. Naddimenzionální otevřené sídliště poskytovalo jako centrální místo pro své okolí velké hodnoty, nabízel se ale také jako vhodný cíl útoku za účelem loupení. Zda útočníky byli Keltové nebo Germáni, zůstává nejasné. S. Sievers předpokládá zničení centrální části sídliště během stupně LT C2, katastrofa se musela odehrát před rokem 125 př. Kr. ještě před historicky doloženým tažením Kimbrů a Teutonů. V krizové době mohl být uschován pozlacený kultovní stromek prozrazující vlivy z jihu, místo jeho nálezu se nacházelo jen těsně za zónou osídlenou během LT C2. Stavbu městské hradby na konci LT C lze vidět jako reakci na válečné události, k dispozici jsou pak i doklady nové plánovitě zástavby, která přinesla dalekosáhlé přestrukturování a odlišnou orientaci staveb. Stavebníci se rozhodli pro stavbu *murus Gallicus* v Manchingu snad proto, že se zřejmě chopili systému, který zažili jako nejúspěšnější. Během LT C se v Manchingu hromadí svědectví o spojení s jihem, čemuž snad vděčíme vracejícím se žoldněrům. Role, kterou tato skupina hrála v otevřeném sídlišti a později i v oppidu, by neměla být podceňována. Chybí sice jednoznačné důkazy o tom, že válečnická elita ovlivnila osudy sídliště silněji než na jiných oppidech, autorka ale takovou interpretaci naznačuje vzhledem k velmi časným a intenzivním projevům ovlivnění z jihu.

Pro přechodnou fázi k LT D lze pozorovat zřetelný úbytek počtu hrobů, což má co dočinění se zásadní změnou pohřebního ritu. Vyvstává otázka, jakým způsobem byla v pozdní době laténské většina obyvatelstva pohřbívána. Příchozí jedinci z jihu keltské oblasti snad zavedli takové pohřební zvyklosti, které jsou archeologicky nedoložitelné. Pochopení příčin celého jevu nám mohou usnadnit ojediněle dochované zprávy antických autorů (cf. *Chytráček 2005*). Pro pozdní dobu laténskou nám chybí korektiv hrobů se zbraněmi, velké kusy zbraní se dostaly do půdy jen výjimečně. Do jaké míry byly zbraně vhažovány např. do Dunaje nebo Paaru, nelze již přesně říci. V této souvislosti jsou ovšem nápadně ojedinělé nálezy pozdně laténských mečů z pískoven podél Dunaje východně od Manchingu. Votivní deponování ve vodě prozrazuje nález meče typu Ludwigshafen odkrytý bagrem u Riedelmoosgraben. Pozdně laténská deponování zbraní v nějaké svatyni uvnitř sídliště nejsou prokazatelná. Známé jsou ale hromadné nálezy zbraní v oblasti valu některých oppid, případně hradišť. V Manchingu se jedná převážně o ztracené nálezy, z pozdně laténských mečů jsou zachovány jen zbytky kován a části nákonců, vzácně i součásti popruhů k mečům - zápony, nákončí řemeny a opasků, hojně se vyskytují i hroty šípů a ostruhy. Vzácnější jsou hroty střel a nášlapné trny do nohou. Pozdně laténské nálezy zbytků štítových puklic a hrotů kopí souvisejí převážně s řemeslnou činností. K dispozici je nicméně normální spektrum zbraní, které svědčí o přítomnosti početných válečníků v Manchingu. Sídlíšní nálezy zbraní LT D prozrazují dokonce hierarchii mezi ozbrojenci. Vzrůstá počet bronzových nákonců pochev mečů a nápadné je také množství bronzových ostruh, které na jiných oppidech nemá obdobu. Obraz dokreslují fragmenty jemně kovaného kroužkového pancíře a dýky s původně antropomorfní rukojetí. Všechny tato nálezy jasně odhalují přítomnost ozbrojené jízdní elity v Manchingu. Nález 1490a, který připomínal výbavu hrobu galské nobility, poskytl vedle části vozu a bronzového nádoby také hroty šípů. Jedna z šipek byla potažena bronzem a prolamované nákončí patřilo pochvě k noži. V Manchingu se vyskytují hojně, ale známé jsou jinak z bójských oppid Stradonice, ze Starého Hradiska a Třísova. Nože sloužily k rozdělování a krájení masa při symposiích a v nálezu 1490a – odrážejícím zvláštní afinitu k bójskému prostoru – zřejmě postihujeme statutární symboly příslušníka ozbrojené elity. Ve zmíněném nálezu autorka spatřuje nástupce hrobů střední doby laténské. Objekt 1490a mohl být výrazem pohřebních zvyklostí, které jsou archeologicky téměř nepostížitelné, a elita se jimi odlišovala od širší horní vrstvy. S. Sievers naznačuje pohřební rítus s několika stupni, při němž by se po procesu rozkladu odebrala lebka i několik dalších kostí, které se později deponovaly. Zbytek těla byl s několika milodary spálen. Zbraně a oblečení se šperky bylo snad společně se spáleným tělem předáno řece. Doklad tohoto možného pohřebního obyčeje snad poskytl o hnízdo lebek vykopané v roce 2002 východně od severního obchvatu.

V pozdní době laténské je doložena recyklace zbraní v řemeslnické čtvrti v Altenfeldu, mezi primární výrobou a opětovným přepracováním zbraní uběhlo jen několik let. Mezi odpadem se nevyskytují žádné typy zbraní LT C, pravděpodobně se vědomě nesahalo zpět na zbraně z katastrofy na konci střední doby laténské. Nálezy prozrazují domácí zbraně, ale hromadí se i tvary, které jinde v oppidu nejsou. Artefakty známé z bójského prostoru se v Altenfeldu koncentrují takovým způsobem, že autorka nevyklučuje přítomnost části kmene Bójů v Manchingu. V řemeslnické čtvrti byly demontovány předměty bohaté na plechy a S. Sievers klade otázku, zda už kořist nebyla zasvěcována bohům, nýbrž dodávána v jiném tvaru zpět společnosti. Jednalo by se o zásadní zlom v kultovním dění, připustíme-li vědomě upuštění od ničení upotřebitelných předmětů, ať už formou oběti nebo hrobových milodarů. Plýtvání surovinami přestalo v LT D v mnoha částech keltského světa, jen vodní

nálezy zaznamenáváme dále. Důvodem nemohl být pouhý nedostatek surovin, vždyť současně probíhaly i dalekosáhlé změny v pohřebním ritu a zvyklostech deponování. Recyklaci zjištěnou v Altenfeldu lze vidět i v širším smyslu kulturních souvislostí, které zde mají dlouhou tradici.

Autorka se rovněž zabývá otázkou, jak se během doby laténské obecně nakládalo se zbraněmi. Kladení zbraní do hrobu bylo v jihobavorském prostoru spíše výjimkou, milodary zbraní se omezovaly na horní vrstvu, snad jen na tzv. nejstarší. Ukořistěné zbraně pravděpodobně přecházely do majetku společnosti, svědčí o tom zřejmě keltské oběti kořistí.

Nošení zbraní bylo výsadou svobodných a z písemných pramenů víme, že Keltové nosili svůj meč nejen v boji, ale i v každodenním životě. Změna funkce mečů se rýsuje od konce střední doby laténské. Extrémně dlouhé pozdně laténské meče nesloužily pěším vojákům, byly to jezdecké meče a v této souvislosti se můžeme ptát, kdo si mohl dovolit koně, případně vybavit velký počet válečníků koňmi. U předělávaných zbraní v řemeslnické čtvrti vzniká dojem, že všechny tyto předměty byly majetkem společnosti. Rozměrné části zpřehýbaných plechů pochev a štítových puklic z Altenfeldu i velké kusy zbraní nebo zachované hřivny mečů v centru Manchingu by mohly být svědkem konce oppida a vypovídají snad o spěšném opuštění areálu. Kombinace spon LT D1b klade zánik sídliště do středu 1. stol. př. Kr. Zničení východní brány znamená násilné rozvrácení oppida; s touto událostí spojuje autorka nálezy hrotů střel i nášlapných trnů do nohou, které ukazují znalost středo-mořských zbraní a svědčí o nepříteli vnikajícím už do sídliště. Susanne Sievers v této souvislosti nevyklučuje jiné keltské kmény nebo i Germány postížitelné zde v ojedinělých nálezech. Pozdně laténské zbraně odrážejí obranyschopnost a válečnickou prestiž oppida, kterou zajišťovala nobilita prezentující se zbraněmi a jezdeckým. Velký soubor zbraní z Manchingu poskytuje pohled na hospodářské souvislosti, rituální praktiky nebo dalekosáhlá spojení, zbraně nás také informují o násilném konci oppida. Obsáhlá monografie představuje významný přínos k poznání nepsané historie území severně od Alp v posledních čtyřech stoletích př. Kr.

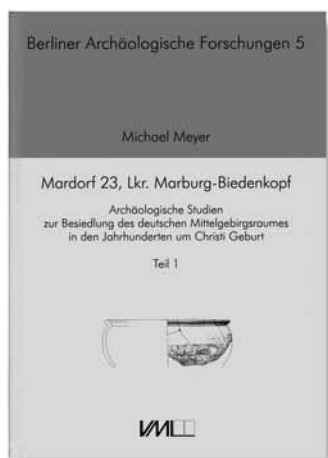
Literatura

Chytráček, M. 2005:

Komparace pozdně antického literárního obrazu a archeologického pojevu pohřebního ritu mladší a pozdní doby laténské. *Archeologické rozhledy* 57, 787–794.

Michael Meyer**Mardorf 23, Lkr. Marburg-Biedenkopf**

Archäologische Studien zur Besiedlung des deutschen Mittelgebirgsraumes in den Jahrhunderten um Christi Geburt

Berliner Archäologische Forschungen, Band 5, Rahden/Westf., 2008
667 stran, 315 vyobrazení, 20 tabulek, 147 tabulek kreseb objektů a nálezů a 2 přílohy (celkově ve dvou svazcích)
ISBN 978-3-89646-515-3
ISSN 1611-3551

Recenzoval:

Zdeněk Beneš

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou
FF UK Praha
Celetná 20, CZ 116 36 Praha 1;
Ústav archeologické památkové péče
středních Čech
Nad Olšinami 3/448, CZ 100 00 Praha 10
ethain@seznam.cz

Přechod mezi dobou laténskou a dobou římskou patří již tradičně k nejvíce diskutovaným tématům středoevropské archeologie. Obecně je přijímána teze, že etnické proměny na území východně od Rýna a severně od Dunaje byly provázány hospodářskými a patrně také společenskými změnami. Jako důvod pro tyto procesy je nejčastěji uváděna kombinace několika faktorů (zhroutilí oppidální civilizace, tlak Germánů ze severněji položených oblastí, rozšiřování Římské říše z jihu a postupná stabilizace jejich hranic na Rýnu a Dunaji), přičemž jejich vztah a konsekvence jsou dosud často diskutovány.

Předložená publikace představuje habilitační práci Prof. Dr. Michaela Meyera z berlínské Freie Universität a je završením jeho vlastní výzkumné činnosti na lokalitě Mardorf (zemský okres Marburg-Biedenkopf, střední Hesensko). Práce je rozdělena do dvou svazků. První je vyplněn především stejnojmennou prací samotného M. Meyera a doplňujícími příspěvky dalších autorů (S. Biegert: Römische Keramik aus Mardorf; M. Daszkiewicz a M. Meyer: Archäo-keramologische Studien an latènezeitlicher, übergangszeitlicher und kaiserzeitlicher Keramik; J. Wiethold, E. Schäfer a A. Kreuz: Archäobotanische Untersuchungen der eisenzeitlichen und kaiserzeitlichen Siedlung von Mardorf 23). Druhý svazek obsahuje katalog objektů a nálezů objevených na uvedené lokalitě, tabulky jejich kreseb a řadu dalších souvisejících studií (A. Stobbe: Vegetationsveränderungen in der Ohmaue am Fuße der Amöneburg zwischen 0 und 800 AD; J. Wiethold a A. Kreuz: Makrorestanalysen an Sedimentproben aus dem Pollenprofil Mardorf 23; N. Benecke: Die Tierreste aus der latène- und kaiserzeitlichen Siedlung Mardorf 23, Kr. Marburg-Biedenkopf; E. Lück: Geophysikalische Untersuchungen in Mardorf; J. Wunderlich, B. Starossek a M. Meyer: Prähistorische und historische Reliefveränderungen im Umfeld von Mardorf 23; K. Geßner: Die linienbandkeramische Tonware des Siedlungsplatzes Mardorf, Fdst. 23; N. Lieske: Katalog der früh- und mittelnolitischen Hausgrundrisse; M. Meyer: Endneolitische und bronzezeitliche Funde; C. Dobiak: Die Befunde der jüngeren Bronzezeit/älteren Eisenzeit).

Předmětem tohoto textu je stať M. Meyera, která představuje nejrozsáhlejší část dvousvazkové publikace a kde jsou zároveň implementovány a společně zhodnoceny výsledky zmíněných drobnějších studií. Autor si již na počátku knihy klade za úkol sledovat na zkoumaném materiálu ze sídliště v Mardorfu kulturní změny, které jsou příznačné pro německé Středoohoří. Chronologicky řazeno jde o výskyt cizorodých předmětů a pohřbů, jejichž původ je kladen do oblasti przeworské kultury, ve stupních LT C2

a D1. Dále jde o zhroutilí laténské kultury na konci stupně LT D1, pronikání materiální kultury původem ze severního Německa na samotném konci jastorfské kultury (toto milieu je obvykle označováno jako „labsko-germánské“) a konečně rozšíření „rýnsko-vezerské“ kultury již v 1. století n. l. První část práce obsahuje systematické vyhodnocení výzkumu, a to jak objektů, tak artefaktů. Obsahem druhé části je pak řešení již nastiněných otázek z nadregionálního pohledu. Jako fundamentální se jeví problém kontinuity a diskontinuity během uvedených kulturních přelomů nejen v rámci jediného sídliště, ale i v měřítku regionálním.

Naleziště Mardorf leží ve východní části Amöneburské kotliny, součásti Hesenské nížiny, která je tvořena řadou údolí a kotlin, z většiny částí se sprašovým pokryvem. Úrodné půdy a mírné podnebí zde odedávna vytvářely vhodné podmínky pro sídelní aktivity. Na základě starších, spíše menších výzkumů, a jednoduché analýzy formou GIS se Amöneburská kotlina v době laténské a římské jeví jako zajímavá sídelní oblast, kde lze v přechodném období pozorovat sestup osídlení z vyšších poloh do nivy. Ta byla osídlena kontinuálně již od neolitu. Zatímco však v době laténské vykazují sídelní aktivity velmi různorodý ráz, patrně jako následek rozvinuté dělby práce a složitějšího hospodářského systému, působí proměny na počátku doby římské jako přechod zpět k subsistenčnímu způsobu hospodářství. Za účelem podrobnějšího zkoumání tohoto jevu, sledování kontinuity osídlení v prostoru jediného sídliště a jejího odrazu v materiální kultuře, prováděl autor knihy v letech 1993–1999 systematický výzkum v poloze Mardorf, části města Amöneburg. V prvních letech ještě pod hlavičkou Kommission für Archäologische Landesforschung in Hessen, od roku 1995 pak v rámci Lehrstuhl für Ur- und Frühgeschichte Humboldtovy university v Berlíně. Poloha byla vybrána nejprve na základě pedologických vrtů a následně testována pomocí sond. Plocha byla poté plošně rozšířena a ornice skryta pomocí pásového rypadla, přičemž nálezy z ní byly neustále sledovány.

V pojednání o objektech je autor člení na nadzemní stavby a objekty zahloubené konstrukce, včetně různých jam. Na základě kúlových jamek bylo dochováno celkem 11 půdorysů (ne však vždy úplných) nadzemních domů. Zjištěno bylo celkem 26 špýcharů - drobných nadzemních staveb, pokládaných za spížirny potravin. Analýzou jejich konstrukčních prvků (kúlových jamek) autor navrhl rovněž jejich typologické a chronologické třídění. Tradičně největší objem nálezů pocházel ze zahloubených polozemnic, jichž bylo na lokalitě zjištěno celkem 5. Běžné jámy, včetně jam zásobních s upravovanými stěnami, byly roztrženy do 7 skupin a jejich výskyt a seskupování v rámci sídliště bylo sledováno za účelem postihnouti vydělených odpadních areálů. Výsledkem analýzy zmíněných objektů, jejich chronologie a polohy, bylo autorem vyčleněno několik areálů, označených jako dvorové struktury (Gehöftsstrukturen), za předpokladu, že dvorcem se rozumí „hospodářská a sociální jednotka“ a měl by být standardně tvořen nadzemním domem, špýcharem, polozemnicí a odpadními jamami.

Mezi nálezy autor na prvním místě zmiňuje botanické makrozbytky a pyly, jejichž zkoumání bylo od počátku výzkumu zamýšleno jako interdisciplinární spolupráce s Archeobotanickým oddělením hesenského Institutu pro archeologický výzkum (Institut für Archäologische Landesforschung in Hessen). Vzorky byly odebírány z každého objektu, kromě kúlových jamek. Výsledky představují laténské zemědělství jako kombinaci jarního (jařina) a podzimního (ozim) osevu, založené na ječmenu, pšenici dvouzrnce, prosu, špaldě. Oproti tomu zemědělství v době římské, a to již od přechodného horizontu, se zakládalo na jarním osevu, kdy nebyly vůbec pěstovány například pšenice špalda a mák. Tato situace je interpretována jako přechod k jednoduchému subsistenčnímu zemědělství, které na minimum snižuje náklady a rizika spojená s výraznějšími výkyvy počasí. Oproti tomu však neumožňuje v úspěšných letech hromadit přebytky a dále rozvíjet celý hospodářský systém.

Drobné nálezy (šperky, nástroje atd.) nejsou příliš četné a umožňují autorovi pouze potvrzovat chronologii objektů, jež byla vypracována především na základě vyhodnocení keramiky. Ta, jak je u výzkumů sídlišť obvyklé, tvořila na prostou většinu všech nálezů (celkem zhruba 50 tisíc fragmentů). Aby ji mohl autor podrobit statistickým analýzám, bylo třeba keramické nádoby a jejich fragmenty typologicky roztrdit a jednotlivé typy a jejich kategorie opatřit jednoduchými kódy. Toto rozdělení zohledňuje fakt, že je srovnávána keramika z doby laténské a římské společně, a umožňuje tak postihnout rozdíly, které prodělává během již načrtnutých kulturních přelomů. Keramické nádoby jsou rozděleny do 7 základních typů, jež se dále dělí do kategorií, které zohledňují rozdíly v tektonice nádob, výzdobě, úpravě povrchu či typu okraje. Statistické hodnocení keramiky z Mardorfu mělo za účel především zkoumat chronologické vztahy mezi jednotlivými objekty na lokalitě, k čemuž autor zvolil korespondenční analýzu – pomocí ní se podobné inventáře objektů ve výsledné tabulce seskupují do shluků (blíže v *Zimmermann 1997*). K posouzení výsledků seriace autor využil parabolický test. Po provedení prvních testů se rovněž rozhodl prozkoumat „uzavřenost objektů“, aby ze seriace vyloučil ty, jež mohou analýzu zbytečně zahlcovat rušivými výsledky. Podle pozorování v terénu (vrstvení, druhotné zásahy, intenzita cizích příměsí, slepitelnost zlomků v rámci vrstev) objekty rozdělil do 5 kategorií podle stupně uzavřenosti, přičemž kategorií 1. tvoří objekty „s jistotou rychle zaplněné, s jednotnou výplní bez sekundárního promíšení“ a kategorií 5. objekty „zjevně promíšené, ačkoli proces promísení nemusí být jasný“. Do nové seriace zahrnul pouze objekty přidělené do kategorie 1. – obrysy relativně chronologických stupňů se pak v seriačním matrixu rýsují mnohem výrazněji a umožňují správnost celého postupu potvrdit.

Výsledkem seriace jsou 3 od sebe dobře oddělené chronologické bloky, přičemž blok A se dále dělí do skupin 1–3, blok B do skupin 4–5 a blok C do skupin 6–8. Tak jsou narýsovány 3 hlavní sídliční fáze: tedy doba laténská až do stupně LT D1 (blok A), přechodný horizont od stupně LT D1b až do časně římské (blok B) a starší doba římská (blok C). V obsáhlejší kapitole autor diskutuje citlivé znaky v keramickém inventáři pro jednotlivé bloky a jejich stupně, tedy tvary nádob a jejich výzdobu, doplněné o případné drobné nálezy, pokud byly zastoupeny. Důležitou kapitolu tvoří začlenění výsledků těchto analýz do regionálního a nadregionálního rámce – pokud je možné srovnání s již vypracovanou chronologií dalších klíčových lokalit, pak je tak podrobně učiněno. Měl-li navíc autor k dispozici moderní vyhodnocení sídlištních lokalit, kde mohl na základě dostupných údajů provést novou seriaci, mohl jejich výsledky navzájem porovnat a již dosažené výsledky buď zpřesnit, nebo je naopak relativizovat s odkazem na odlišnost vývoje jednotlivých sídlišť.

Přelom mezi dobou laténskou a tzv. „přechodným horizontem“ se i v seriačním matrixu ukazuje jako nejvýraznější a jeho typickým znakem je především fasetování okraje, které autor podrobněji sleduje na jednotlivých typech nádob a nastiňuje jeho vývoj od vícenásobného k jednoduchému fasetování. Jádrem třídění rýnsko-vezerské keramiky v době římské zůstává typologie R. von Uslara (*von Uslar 1938*), zde znovu diskutovaná a srovnávaná s novějšími studii, především od R. Heinerja (*Heiner 1994*), R. Halpaapa (*Halpaap 1994*) a D. Walterové (*Walter 2000*). Velká pozornost je věnována časovému ohraničení výskytu jednotlivých Uslarových typů, z nichž některé jsou chronologicky citlivější (např. Uslar typ I) než jiné. K tomu kromě sídlištních slouží především hrobové nálezy (např. Rheinland, Troisdorf, Costedt, Schlotheim, Nordhausen) nebo nálezy z kontextu římských kastelů (Saalburg, Zugmantel). Kromě drobných kovových nálezů se k referenčním pomůckám řadí i římsko-provinciální keramika.

Ve třetí kapitole se autor věnuje teoretizování na téma kulturních změn v době laténské a římské. Na základě no-

vějších studií se zabývá otázkami kontinuity a diskontinuity, dále i různými variantami kulturního kontaktu (akulturace, asimilace, adaptace, difúze, distribuce). Zvláštní pozornost je věnována migraci jako kulturně-dogmatickému fenoménu, jemuž byl v uplynulém století připisován různorodý význam. Diskutována je i otázka reflexe těchto procesů v produkci keramiky – archeologicky nejdělejšího pramenu.

V kapitole čtvrté, jež má sama o sobě formu důkladné studie, autor analyzuje zásah przeworské kultury v Německu, jež se projevuje především jamkovými žárovými hroby (něm. Brandgrubengräber) vybavenými militariemi a typickou keramikou. Pozornost je věnována i nálezům na sídlištních, jakož i vybraným kovovým předmětům. Jedná se zde především o fázi LT D1 (zhruba fáze A2 podle chronologie przeworské kultury). Autor se v podrobné analýze zabývá nálezy przeworské kultury ze žárových hrobů v širší oblasti od Pomohani až po Poodří a Velkopolsko (porovnává tedy oblast jejího primárního a sekundárního rozšíření). Sleduje rozmístění hrobů na domácích pohřebištích i ojedinelé „čistě“ przeworské hroby, a stejně tak i hroby, v nichž se przeworský vliv odráží buď ojedinelou importovanou keramikou či formálně pohřebním ritem. V krátké kapitole sleduje i rozšíření przeworských nálezů v sídlištním materiálu. Díky tomu je schopen nabídnout novou, poněkud odlišnou interpretaci zásahu przeworské kultury v oblasti jejího sekundárního rozšíření. Vymezuje regiony (území mezi ústím Sály a Muldy, severní Durynsko, Wetterau), kde nalézáme skupinky „čistě“ przeworských hrobů, a kde i sídliště vykazují převahu keramiky przeworského stylu, která nebyla přinesena, nýbrž (podle provedených přírodovědných analýz) na místě vyráběna. Oproti tomu existují urnové hroby na větších žárových nekropolích, které obsahují przeworskou keramiku, ale jsou omezeny na určité věkové skupiny zemřelých či jejich pohlaví (především dětské hroby). A tak zatímco v prvním případě autor počítá s celými ostrůvky osídlení z východu přídejšího obyvatelstva, druhá skupina poukazuje spíše na kulturní transfer, ať už díky fyzické přítomnosti příslušníků cizího etnika či např. obchodu atd.

Následující kapitoly pojednávají o chronologických otázkách. Prvním zásadním úsekem je přechod mezi LT D1 a tzv. „přechodným horizontem“ (tj. LT D2), jež je reprezentován výskytem spon Kostrzewski Var. K (mladší úsek LT D1) a výskytem klasických spon s prohnutým lučičkem (něm. geschweifte Fibeln). Autor se opírá především o práce S. Rieckhoffové (např. *Rieckhoff 1995*) a A. Mirona (např. *Miron 1998*), které podrobuje detailní kritice, a na základě vybraných kovových předmětů (tyčinkovité pásové zápony, kování picích rohů, spony typu Beltz Var. J a Kostrzewski Var. K) ukazuje oblast středního Německa jako kulturně silně promíšenou, se znaky jak laténské, tak i jastorfské či przeworské kultury. Druhým diskutovaným časovým úsekem je stupeň LT D2 a počátek stupně B1a doby římské, jež je ve středním Německu charakterizován jako období mezi horizontem oppid a jim příbuzných výšinných poloh a počátkem rýnsko-vezerské kultury. Jde také o časový úsek, v němž významnou roli hraje mohutný rozmach labsko-germánské kultury, jejíž vliv je pozorovatelný až v Porýní a Vestfálsku (např. *Eggenstein 2002*). Chronologicky se autor opírá především o studii Th. Völlinga (*Völling 2005*) a její optikou nahlíží pak region mezi Rýnem, severním Středohořím, Sálou a Neckarem. V popředí jeho zájmu se nachází typická labsko-germánská keramika reprezentovaná především terinami a situlami (resp. poháry) s typickými fasetovanými okraji a výzdobou motivy dopisní obálky či meandru provedenými vypichovanou technikou či raným radýlkem. V tomto období však autor nepředpokládá větší migrace z východu směrem na západ. Zvláště zmíněná keramika má podle něj v okrajových oblastech periferní charakter a v případě terin lze mluvit o nadregionálním rozšíření, které nelze přesněji fixovat na konkrétní oblasti.

Sedmá kapitola se zabývá rozšířením a znaky rýnsko-vezerské kultury, především však pokusem o její vnitřní

členění na geografické podcelky či, jak se již dříve pokoušel R. von Uslar (1938, 178ff), na jednotlivé germánské kmeny. Zmapováním znaků na keramických typech podle von Uslara, ale rovněž změnami v pohřebním ritu, se autor pokouší zkoumat, zda lze analýzou keramiky takové tvrzení podložit. Její výsledky skutečně ukazují oblast Durynska a horního Pomohani jako mírně odlišný region, což však plně koresponduje s faktem, že právě v těchto místech došlo ve starší době římské k prosazení rýnsko-vezerské kultury na úkor labsko-germánské – tedy situaci, která se v mladší době římské znovu obrátila ve prospěch polabské kultury.

V další kapitole autor předkládá stav výzkumu sídlištní architektury v předřímské době železné a době římské v prostoru mezi Rýnem a Sálou. Přestože v posledních letech publikovaných výzkumů přibýlo (často však jen předběžně), stále ještě je možné stav výzkumu sídlišť v německém Středohoří považovat za nedostatečný. Odděleně se autor zabývá jak nadzemními stavbami, tak i polozemnicemi. Nadzemní stavby rozděluje jednak podle využití vazného trámu (bez něj např. domy typu Haps) a dále podle vnitřního dělení řadami sloupů (jednolodní, dvoulodní atd.). Podle dosavadních pozorování se zdá, že v předřímské době železné dominují domy bez vazného trámu především v předhůří, zatímco pro Středohoří jsou typické jedna- a dvoulodní stavby s vazným trámem. V „přechodném horizontu“ se však tento obraz zcela mění – dochází k rychlému rozšíření trojlodních staveb a domů kombinovaných jednolodní/trojlodní konstrukce. V době římské se pak k těmto připojují ještě jednolodní stavby, jako nejběžnější typ nadzemního domu rýnsko-vezerské kultury. Přejít od malých jednolodních staveb doby laténské k velkým stavbám „přechodného horizontu“ a doby římské v jižní části Středohoří může znamenat proměnu ve způsobu ustájení dobytka. Polozemnice jsou členěny podle svého tvaru a počtu a rozmístění kúlových jamek (nejčastěji podle Leube 1992). Obě polozemnice z „přechodného horizontu“ z Mardorfu mají pravouhloú tvar se třemi kúly v kratších stranách a patří tak k nejčastějšímu typu polozemnic „přechodného horizontu“ mezi Rýnem a Sálou. Tradice tohoto typu jsou spatřovány v jižním Německu již od doby halštatské až po pozdně laténskou. Diskutovat obšírněji strukturu sídlišť je vzhledem ke stavu výzkumu obtížné a s podmínkami na severu Německa nesrovnatelné, nicméně je možné vyzdvihnout alespoň dva znaky, které jsou zde diskutovány – přítomnost dvorového uspořádání sídlišť a kontinuita osídlení od doby laténské po římskou (k tomu zejména Halpaap 1994).

V posledních kapitolách již autor shrnuje dosažené poznatky. Sídlíště v Mardorf bylo osídlené již od počátku doby laténské až do 2. století pro Kristu a kromě indicií pro chybějící materiál z fázi LT D1a a RB1b se zdá být kontinuální. Není však vyloučeno, že „chybějící“ fáze reprezentují objekty, jež se mohou nacházet mimo odkrytou plochu. Větší odstup v seriálním matrixu keramiky mezi fázemi 3 a 4, tj. mezi LT D1 a „přechodným horizontem“, jenž je zapříčiněn zesíleným výskytem nových tvarů a jiných znaků (teriny, fasetované okraje atd.), autor za znak diskontinuity nepovažuje, přičemž poukazuje na pozvolný příliv nových znaků již během fáze 3. Znaků przeworské a labsko-germánské kultury je v keramice minimum, přesto přítomnost jejich nositelů vyloučit nelze – zvláště ve fázi 4 díky výskytu nových kovových předmětů a typů staveb. Zlomky římsko-provinciální keramiky z 1. poloviny 2. století naznačují – při vzdálenosti jednoho denního pochodu od hornogermánského limitu – individuální kontakty s provinciálním prostředím.

Nakonec již autor shrnuje poznatky platné pro širší oblast německého Středohoří – otázku spojení przeworských a polabských vlivů s Ariovistovým tažením a obecnou germanizací oblastí na východ od Rýna jako hospodářsko-politickou odpověď na zhroucení oppidální civilizace a římskou expanzi. Na příkladu kmene Chattů se pak pokouší konfrontovat písemné prameny a výsledky dosavadního archeologického výzkumu v severním Hesensku.

Knihy Michaela Meyera v sobě shrnuje celou řadu důležitých studií, které jsou obvykle námětem samostatných

článků či monografií. V předkládané stati jsou však sruzeny pohromadě a logicky provázány tak, že vytvářejí jakýsi „širší obraz“ o osídlení regionu v německém Středohoří během doby laténské a římské. Pokouší se na problém přechodu mezi zmíněnými obdobími pohlížet poněkud jiným způsobem než jiné, spíše na kovový inventář zaměřené studie (např. Bockius — Łuczkiwicz 2004). Zásazením do rámce již částečně zkoumaného mikroregionu je možné pohlížet na sídliště v Mardorfu ne jako na izolovanou jednotku, nýbrž jako na součást sítě osídlení, kde spolu jednotlivé body neustále komunikují. Je škoda, že právě této otázce se nakonec v knize M. Meyera nedostalo větší pozornosti. Patrně za to však může stav vyhodnocení dalších lokalit v okolí.

Inspirativní je rovněž hodnocení keramického inventáře pomocí korespondenční analýzy, která při ideální situaci, která na lokalitě v Mardorfu nastala, umožňuje sledovat jeho proměny během dostatečně dlouhého období a seriózně tak hodnotit otázku chronologie a kontinuity osídlení. Je ale třeba poznamenat, že pomocí seriace zjištěné fáze jsou fázemi relativními a nelze je nekriticky spojovat se stupni obecně uznávaných periodizací. To lze pouze v ojedinelých případech. Jako problematické se to ukázalo v našem prostředí například ve studii E. Droberjara (Droberjar 1997), kde vytvoření přechodné fáze B2/C1 nebylo možné na základě keramiky bez větších pochybností zdůvodnit (naposledy např. Tejral 2008, 79–81).

Zvláště závažná je kapitola o przeworské kultuře v sekundární oblasti jejího rozšíření (expanze západním směrem v předřímské době železné), tedy téma, jež se okrajově týká i území Čech a Moravy. Autor aktualizuje tradiční migrační teorie (souhrnně např. Peschel 1978), ale poukazuje i na akulturační schopnost przeworských znaků a určitou adaptabilitu i uvnitř cizích kultur (podobně Meyer 2005). Může být zajímavé aplikovat podobný přístup i na doklady przeworské kultury u nás.

A konečně, publikace sídlišť v Mardorfu je jednou z mála skutečně reprezentativních a vyčerpávajících publikací sídlišť z dané oblasti (přínejmenším do vydání souhrnné publikace velmi důležitých sídlišť v Gerolzhofen a Gaukönigshofen v Pomohani – např. Steidl 2000). Domnívám se, že metodika, s jakou autor pracuje, je inspirativní pro další sídlištní výzkum i v Čechách, zvláště pro řešení chronologických otázek a vztahů uvnitř mikroregionů na rozhraní různých kulturních celků. Stále více se také ukazuje, a kniha M. Meyera to jen znovu dokazuje, že řešit vývoj a kontinuitu osídlení daného regionu dnes nelze pouze na základě chronologie keramiky či drobné industrie, nýbrž je nutné aktivně využívat výpovědních možností archeobotaniky a archeozoologie, případně analýzy dalších hospodářských činností. Mnohé převratné společenské změny se totiž nemusejí odrážet jen na vývoji keramiky.

Literatura

- Bockius, R. — Łuczkiwicz, P. 2004: Kelten und Germanen im 2.–1. Jahrhundert vor Christus. Römisch-germanisches Zentralmuseum. Monographien Band 58. Mainz.
- Droberjar, E. 1997: Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren. Fontes Archaeologici Pragenses 21. Pragae.
- Eggenstein, G. 2002: Das Siedlungswesen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und der frühen römischen Kaiserzeit im Lippebereich. Bodentalertümer Westfalens Band 40. Mainz am Rhein.
- Halpaap, R. 1994: Der Siedlungsplatz Soest-Ardey. Bodentalertümer Westfalens Band 30. Mainz am Rhein.
- Heiner, R. 1994: Studien an Siedlungskeramik. Ausgewählte Merkmale und

Fundkomplexe der Latène- und der Römischen Kaiserzeit aus der Siedlung Fritzlar-Geismar, Schwalm-Eder-Kreis. Materialien zur Vor- und Frühgeschichte von Hessen Band 12, 1. Wiesbaden.

Leube, A. 1992:

Studien zu Wirtschaft und Siedlung bei den germanischen Stämmen im nördlichen Mitteleuropa während des 1.–5./6. Jh. u. Z. Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift 33, 130–146.

Meyer, M. 2005:

Migration und Adaption – ein differenzierte Modell zur Erklärung der latènezeitlichen Przeworsk-Funde in Deutschland. Alt-Thüringen 38, 203–212.

Miron, A. 1998:

Die babylonische Verwirrung. Überlegungen zur Terminologie der Spätlatène-Chronologie. In: Müller-Karpe, A. et al. /Hrsg./: Studien zur Archäologie der Kelten, Römer und Germanen in Mittel- und Westeuropa. Alfred Haffner zum 60. Geburtstag gewidmet. Internationale Archäologie. Studia Honoraria Band 4, 429–438. Rahden/Westf.

Peschel, K. 1978:

Anfänge germanischer Besiedlung im Mittelgebirgsraum. Sueben – Hermunduren – Markomannen. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege Beiheft 12. Berlin.

Rieckhoff, S. 1995:

Süddeutschland im Spannungsfeld von Kelten, Germanen und Römer. Studien zur Chronologie der Spätlatènezeit im südlichen Mitteleuropa. Trierer Zeitschrift für Geschichte und Kunst Trieres Landes und seiner Nachbargebiete Beiheft 19. Trier.

Steidl, B. 2000:

Die Siedlung von Gerolzhofen und Gaukönigshofen und die germanische Besiedlung am mittleren Main vom 1. Jahrhundert v. Chr. bis zum 4. Jahrhundert n. Chr. In: Haffner, A. — Schnurbein, S. von /Hrsg./: Kelten, Germanen, Römer im Mittelgebirgsraum zwischen Luxemburg und Thüringen. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Band 5, 95–113. Bonn.

Tejral, J. 2008:

Ke zvláštnostem sídlištního vývoje v době římské na území severně od středního Dunaje. In: Droberjar, E. — Komoróczy, B. — Vachútová, D. /edd./: Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů. Brno, 67–98.

Uslar, R. von 1938:

Westgermanische Bodenfunde der ersten bis dritten Jahrhunderts nach Christus aus Mittel- und Westdeutschland. Germanische Denkmäler der Frühzeit Band 3. Berlin.

Völling, Th. 2005:

Germanien an der Zeitenwende. Studien zum Kulturwandel beim Übergang von der vorrömischen Eisenzeit zur älteren römischen Kaiserzeit in der Germania Magna. BAR International Series 1360. Oxford.

Walter, D. 2000:

Germanische Keramik zwischen Main und Taunuslimes. Untersuchungen zu rhein-wesergermanischen Gefäßen in römischen Siedlungen des Rhein-Main-Gebietes. Freiburger Beiträge zur Archäologie und Geschichte des ersten Jahrtausends Band 3. Rahden/Westf.

Zimmermann, A. 1997:

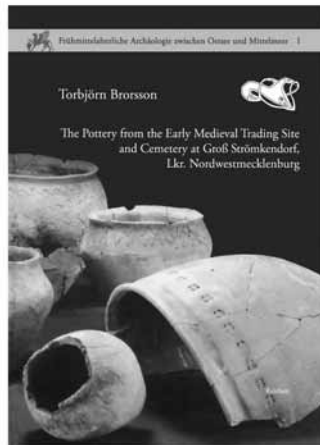
Zur Anwendung der Korrespondenzanalyse in der Archäologie. In: Müller, J. — Zimmermann, A. /Hrsg./: Archäologie und Korrespondenzanalyse. Beispiele, Fragen, Perspektiven. Internationale Archäologie Band 23, 9–15. Espelkamp.

Torbjörn Brorsson

The Pottery from the Early Medieval Trading Site and Cemetery at Groß Strömkendorf, Lkr. Nordwestmecklenburg

Forschungen zu Groß Strömkendorf – III

Frühmittelalterliche Archäologie zwischen Ostsee und Mittelmeer, Band 1

Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. M.

Reichert Verlag Wiesbaden, Wiesbaden, 2010

121 stran, 51 obr. v textu, 26 tabulek
ISBN 978-3-89500-751-4

Recenzoval:

Jiří Macháček

Ústav archeologie a muzeologie FF MU
A. Nováka 1, CZ 602 00 Brno
machacek@phil.muni.cz

Kniha Torbjörna Brorssona je prvním svazkem řady, která byl založena na půdě Römisch-germanische Kommission (RGK) Německého archeologického institutu. Ačkoli to není z titulu řady na první pohled zcela jasné (Frühmittelalterliche Archäologie zwischen Ostsee und Mittelmeer), je zaměřena na publikování výsledků archeologických výzkumů z území západních Slovanů. Má zaplnit mezeru, která vznikla na počátku 90. let 20. stol. zrušením starších monografických řad z dob NDR. K dnešnímu dni v ní již vyšly tři svazky. Její další osud je však po personálních změnách ve vedení RGK nejistý.

Brorssonova kniha je zároveň třetí monografickou publikací o velkoplošném archeologickém odkryvu významného raně středověkého emporia v Groß Strömkendorf, který v letech 1995 až 1999 vedl Hauke Jöns a Michael Müller-Wille jako čistě badatelský výzkum financovaný z prostředků Deutsche Forschungsgemeinschaft. Recenzovaná monografie je Brorssonovou disertací, kterou vypracoval pod vedením prof. Michaela Müller-Willeho během svého doktorandského studia na univerzitě v Kielu. Autora však jistě inspirovalo i předcházející studium v Lundu, kde působil v Laboratory of Ceramic Research, zaměřené na přírodovědnou analýzu keramiky. Jeho školení ovlivnilo především výběr metod, které aplikoval při zpracování keramiky z Groß Strömkendorfu.

Samotná lokalita je známá již od 30. let 20. stol. díky prvním nálezům amatérských archeologů. Větší zájem odborné veřejnosti však vyvolaly až výzkumy F. Wietzichowského z 80. let, který na základě zjištěného spektra nálezů a dendrochronologického datování ztotožnil Groß Strömkendorf s emporiem Reric, známým z Franských analů. Právě odtud měl v roce 808 dánský král Godfred odvést obchodníky do Haithabu, poté co ono významné tržiště zničil v souvislosti se svým tažením proti slovanským Obodritům a Velétům. Nový výzkum v 90. letech přinesl množství dokladů o obchodních vztazích této lokality se vzdálenými regiony, stejně jako doklady místní řemeslnické produkce.

Jako obvykle tvoří i v Groß Strömkendorfu nejpočetnější část nálezového inventáře keramika, která pochází z více než jednoho tisíce zahloubených objektů (zemnice, studny, sídlištní jámy) a z hrobů (7,4 % keramiky). Část studní (28) byla datována dendrochronologicky, což je důležité především pro diskusi o stáří keramiky. Jen malé množství keramiky lze přiřadit ke kulturní vrstvě, neboť ta byla během

výzkumu na většině plochy odstraněna bagrem. Podobně necitlivé zacházení s archeologickým terénem je bohužel v německé archeologii přítomno dodnes.

Celkově bylo T. Brorssonem zpracováno a vyhodnoceno 62 300 kusů keramiky (780 kg), vesměs ve fragmentárním stavu. Při jejich vyhodnocení vycházel jednak ze stávající typologie, publikované již v 50. letech 20. stol. Evaldem Schuldtem a doplněné později např. Thomase Kempkem, jednak z analytických metod, jakými je např. petrografie, analýza distribuce ostřiva, termální test barev (TCT – thermal colour test) či tvarové analýza. Statistické vyhodnocení vycházelo z počtu a hmotnosti střepů. Autor vědomě rezignoval na zjišťování minimálního počtu jedinců, což odůvodňuje značnou uniformitou slovanské a skandinávské keramiky. Při analýze se zabýval i tloušťkou střepů či jejich fragmentarizací.

Před vlastní vyhodnocení keramiky z Groß Strömendorfu vložil T. Brorsson ještě dvě kapitoly, v nichž shrnuje dějiny výzkumu keramiky v oblasti jižního Pobaltí a jeho hlavní výsledky, jak byly publikovány především v pracích E. Schuldta, T. Kempkého, F. Wietrzychowského a S. Brathera. Pozornost věnuje i výsledkům bádání o severo- a západoevropské keramice, která byla importována do Groß Strömendorfu. Výsledky keramologického bádání z východní části střední Evropy nechává autor bez povšimnutí.

Vlastní zpracování začíná intuitivním rozdělením keramiky do tradičních typologických skupin, definovaných dřívějším bádáním. Takto bylo klasifikováno 20 % nálezu, z nichž 90 % patří ke „slovanským“ typům (především Sukow nejstarší nezdobená keramika/ a Feldberg /starší zdobená keramika/, mnohem méně Menkendorf a Fresendorf /mladší zdobená keramika/). Vedle toho se zde objevuje i skandinávská (2,2 %) a fríská (3,3 %) keramika. Importy ze západní Evropy patří k výjimečným, přesto nepřehlédnutelným nálezům (např. Badorf – 49 střepů, Tatingské konvice – 30 střepů apod.).

Další krok je z metodologického hlediska jen těžko pochopitelný. Místo toho, aby se autor na základě své vlastní analýzy keramiky pokusil vyhledat v souboru formální struktury, které by mohly odpovídat např. jednotlivým chronologickým periodám, převzal *a priori* třífázové dělení sídliště, které navrhla A. Tummescheitová a využil ho „as a basis for the statistical distribution of the ceramic material“. V textu nenajdeme jakoukoli kritickou reflexi jejich výsledků, ani popis toho, jakým způsobem A. Tummescheitová ke svému členění dospěla. Autor pouze odkazuje na rukopis její práce, což neumožňuje vyloučit např. argumentaci v kruhu (práce A. Tummescheitové již sice mezitím vyšla tiskem, recenzent ji však neměl k dispozici). Mnohem větší význam pro datování keramiky mají nálezy ze studní, jejichž výdřeva je datována s pomocí dendrochronologie. Takových objektů je celkem 20 (18?) a pochází z nich 307 okrajových střepů, které lze typologicky klasifikovat. V čase jsou však rozděleny nerovnoměrně. K první fázi (do roku 750) lze přiřadit jen 18 okrajů, což je počet, který T. Brorsson nepovažuje za statisticky průkazný. Navíc správně upozorňuje (str. 40), že doba, kdy bylo poraženo dřevo pro výdřevu studní, nemusí automaticky korespondovat se stářím keramiky. Sám uvažuje o časové diskrepanci až 30 let. Každopádně dochází k závěru, že ve všech třech fázích (do 750, 760–780, 780–811) se složení keramických souborů fakticky nemění. Všude převládá sukowská, následovaná feldberskou keramikou. Minoritně zastoupený typ Menkendorf a Fresendorf by měl být podle T. Brorssona o něco mladší (takto jsou tyto typy i konvenčně datovány, např. typ Menkendorf by se měl začít prosazovat na úkor feldberské keramiky až od 9. stol. – např. (Brather 1996, 185), a to přesto, že se menkendorfská keramika objevuje již nejstarší fázi sídliště Groß Strömendorf.

Podle dominantního výskytu „slovanských“ typů na pohřebišti předpokládá T. Brorsson, že zde byli převážně pochováni Slované („The amount of different vessel types from the graves clearly indicates the cemetery mainly be-

longed to or was used by Slavonic people“ – str. 46). Svě tvrzení však autor záhy sám zpochybňuje s odkazem na skutečnost, že sukowská keramika se neobjevila jen v zárových/slovanských, ale i v kostrových hrobech a v hrobech s lodí, které jsou v baltském regionu spojovány se skandinávským prostředím. Formuluje proto na stejné straně své knihy i zcela opačný názor, a to že „the distribution of the different kinds of ceramics in the graves indicates that the pottery itself can hardly be used to indicate the origin of the buried person“ – str. 46). Konstatuje, že keramický typ měl menší význam, než struktura a charakter pohřbu. To je ovšem pouze jeho subjektivní názor, který nedokládá žádným hlubším rozbohem.

Další část knihy je věnována analýzám výzdoby, tvaru, velikosti a fragmentarizace keramiky. Poněkud nelogicky je do této kapitoly zařazena i analýza velikosti ostřiva, která patří spíše do následujícího oddílu věnovaného přírodovědným metodám. Podle ostřiva se ukazuje, že slovanská keramika je velice homogenní, bez ohledu na různé typologické skupiny. Neliší se ani od saské a skandinávské keramiky, která byla také vyráběna v ruce či obtáčena. Naopak ve všech ohledech působí cizorodě vyspělá keramika importovaná z Porýní. Podobné je to u tloušťky střepů s tím rozdílem, že nejstarší sukowská keramika má v průměru něco tlustší stěny než typ feldberský a mladší menkendorfský. Slovanská keramika se vzájemně neliší ani svojí velikostí (výška nádoby, průměr ústí). Jisté difference byly zaznamenány pouze mezi keramikou ze sídliště a z pohřebiště, kde se objevují v průměru menší nádoby. Zajímavá jsou zjištění o fragmentarizaci keramiky. Ukázalo se, že ve starších fázích sídliště se vyskytují větší střepy než v mladších. Tento jev byl zaznamenán i u nás, např. na Pohansku u Břeclavi, kde je vysvětlován zvýšeným podílem terciárního odpadu v nálezech z poslední fáze sídliště, kdy již byly zahloubené objekty zaplňovány více fragmentarizovaným materiálem z povrchových odpadních areálů v rámci tzv. n-transformací (Macháček 2001, 107–108). T. Brorsson in-terpretuje své zjištění poněkud méně sofistikovaně, jako důsledek zvýšené aktivity na sídlišti na přelomu 8. a 9. stol, kdy se na menší ploše mohlo pohybovat větší množství lidí.

V kapitole věnované přírodovědným analýzám („scientific analyses“) se setkáme s metodami tvarové klasifikace, polarizační mikroskopie, analýzy distribuce ostřiva a termální analýzy. S pomocí tvarové analýzy vyhodnotil autor 100 nádob s kompletně zachovaným profilem. Vycházel z tzv. charakteristických bodů profilu nádoby (celkem 6 bodů), které následně zprůměroval a vizualizoval v grafu. Nádoby podle tvaru rozdělil do 12 skupin. Z textu bohužel nevyplývá, jakým způsobem tyto skupiny vznikly. Žádné postupy statistické klasifikace, jako např. shluková/clustrová analýza, nejsou zmiňovány. Některé skupiny tvoří pouze jedna či dvě nádoby, což nepůsobí příliš důvěryhodně. Autor však dospěl k důležitému zjištění, že mezi keramikou sukowskou (starší nezdobená) a feldberskou (starší zdobená) neexistují z hlediska tvaru nádob prakticky žádné rozdíly. Naopak menkendorfská keramika tvoří zcela nový morfologický typ, jehož zavedení představuje výraznou změnu. Na základě těchto zjištění zvažuje T. Brorsson možnost, že keramika typu Sukow a Feldberg byla vyráběna současně. Tvarově dosti odlišná je keramika skandinávská, fríská a porýnská.

Podle mikroskopické analýzy 177 výbrusů vyčlenil autor 15 materiálových skupin (Ware group), které rozdělil na keramiku jemnou, středně hrubou a hrubou. Dospěl k názoru, že veškerá keramika produkovaná v jižním Pobaltí má bez ohledu na etnicitu svých výrobců stejné složení keramické hmoty, což souvisí s velmi homogenním geologickým podlozím v této oblasti. Všechny analyzované slovanské nádoby z Groß Strömendorfu byly zřejmě vyráběny na místě. Odlišné jsou samozřejmě kusy importované z Porýní, které se liší i technologií vytáčení na kruhu i písčitém ostřivem. Keramika z Pobaltí je os-

třena rozdrčenou horninou. Pouze tři kusy jsou ostřeny pískem, možná jako důsledek vlivu z Porýní.

S pomocí termální analýzy (TCT) diskutuje T. Brorsson stupeň výpalu. Opět dochází k závěru, že ani v tomto parametru se od sebe oba nejčastěji zastoupené typy slovanské keramiky příliš neliší. Byly vypalovány při teplotách mezi 800 a 1000 °C (nejčastěji okolo 900 °C). Skandinávskou a frískou keramikou vypalovali při nižších teplotách, zatímco hrnčíři z Porýní dosahovali ve svých pecích teploty nad 1000 °C. Zjištěná teplota výpalu slovanských nádob se liší od hodnot, k nimž dospěla analýza nálezů z velkomoravských lokalit (Pohansko, Mikulčice), kde měla být keramika vypalována při nižších teplotách (700–800 °C) (Gregerová et al. 2010, 88). Zjištěný rozdíl je však, dle mého názoru, způsoben spíše nekompatibilní metodikou, než odlišnou historickou realitou. Lze si totiž jen těžko představit, že by řemeslně vyspělá keramika velkomoravská byla vypalovaná při nižších teplotách, než v ruce vyráběná staroslovanská keramika sukowská.

První ze závěrečných kapitol shrnuje poznatky o hrnčířském řemeslu v Groß Strömkendorfu. T. Brorsson ilustruje s pomocí etnografických paralel možné způsoby organizace výroby keramiky na lokalitě, přičemž uvažuje především o podomácké výrobě, která se mohla během 9. stol. přesouvat do specializovaných dílen. Z technologického hlediska dominovala u místní keramiky výroba v ruce, nálepem z hliněných válečků. Postupně se však objevuje i progresivní obtáčení, jak dokazuje šest značek na dnech nádob. I když byly jeho stopy zaznamenány v několika případech také na nezdobené keramice sukowské, využití rotující podložky jasně převažovalo při výrobě keramiky feldberské. Nejstarší výskyt obtáčené keramiky je v Groß Strömkendorfu dendrochronologicky datován k roku 762, což je asi o 100 let později než u nás (Macháček 2000, 32, 37).

Jedna z podkapitol je věnována i chronologickému vývoji keramiky na lokalitě. Zásadním poznatkem je zjištění, že po celou dobu existence zdejšího sídliště (8. až počátek 9. stol.) jasně dominovala nezdobená v ruce lepená sukowská keramika. Tu ovšem skoro od počátku (někdy po roce 735) doprovázela i zdobená keramika feldberská, která byla ovšem nejdříve vyráběna bez užití plynulé rotace nádoby (to je zřejmé i z některých vyobrazení primitivní výzdoby – např. Plate 10/3, 8, 10; 11/1, 5, 13, 18; 13/10). Přejed mezi oběma typy byl velmi plynulý. T. Brorsson zmiňuje nejenom obtáčenou keramiku sukowskou, ale i nezdobenou keramiku feldberskou. Lze konstatovat, že oba typy se příliš neliší tvarem, materiálem, ani způsobem výpalu. Vývoj je patrný pouze ve výzdobě a nástupu obtáčení. V zásadě jde o podobný proces, který probíhal na našem území již v 7. stol. na přechodu mezi pražským typem a keramikou středodunajské kulturní tradice (Macháček 2000). Nezdobená keramika však u nás mizela asi rychleji a technologický pokrok byl o něco razantnější (srovnej např. nahrazování drčených hornin písčítým ostřivem). T. Brorsson a jiní němečtí badatelé (např. Brather 1996, 205–206) uvažují o tom, že k této změně dochází zde v SZ Německu pod vlivem karolínského říše. Podle mého názoru však nelze vyloučit ani postupnou difuzi technologických inovací v rámci slovanských populací. Tato transformace začala někdy na přelomu 6. a 7. stol. v prostředí bývalých římských provincií na středním Dunaji a ve východních Alpách a postupně se šířila směrem na sever (Macháček 1997). Kontinuální vývoj byl v SZ Německu (ale např. i v Polsku) přerušen nástupem tvarově odlišné keramiky menkendorfské, která vytlačila oba starší typy. V Groß Strömkendorfu se tato keramika objevuje poprvé mezi léty 760 a 780. Lokalita však zanikla dříve, než typ Menkendorf začal domínovat.

Na konci knihy sumarizuje T. Brorsson své výsledky. Desetiprocentní výskyt importované keramiky podporuje názor, že Groß Strömkendorf byl významným tržištěm, a vzhledem k datování dost možná i oním známým Rericem. Osídlen byl smíšenou slovansko-skandinávskou po-

pulací, která své mrtvé pohřbívala společně i na místním hřbitově.

Je pozitivní, že kniha poskytuje poměrně dobrý přehled o rozsáhlém souboru keramiky z významného raně středověkého emporia. Nedostatky spatřuji především v aplikované metodě, která je značně nevyrovnaná. Na jednu stranu je zatížena tradičním typologizováním bez hlubší analýzy, na druhou stranu jsou zde neobvykle masivně aplikovány přírodovědné postupy, které ovšem nepřinášejí žádný zásadní zvrat v dosavadním poznání. Zcela chybí exploatační fáze hledání nových archeologických struktur, která je nahrazena pouhým potvrzováním či upřesňováním starších tezí a názorů. Kniha však má bezesporu své důležité místo v konvolutu prací o mimořádně zajímavé lokalitě z pobřeží baltského moře.

Literatura

Brather, S. 1996:

Feldberger Keramik und frühe Slawen. Studien zur nordwestslawischen Keramik der Karolingerzeit. Bonn.

Gregerová, M. et al. 2010:

Gregerová, M. — Čopjaková, R. — Beránková, V. — Bibř, P. — Goš, V. — Hanuláková, D. — Hložek, M. — Holubová Závodná, B. — Kristová, L. — Kuljovská, Z. — Macháček, J. — Mazuch, M. — Procházka, R. — Škoda, R. — Všíanský, D.: Petroarcheologie keramiky v historické minulosti Moravy a Slezska.

Macháček, J. 1997:

Studie zur Keramik der mitteldanubischen Kulturtradition. Slovenská archeológia 45, 353–418.

Macháček, J. 2000:

K absolutní a relativní chronologii keramiky středodunajské kulturní tradice na jižní Moravě. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity M 5, 15–55.

Macháček, J. 2001:

Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely. Brno.